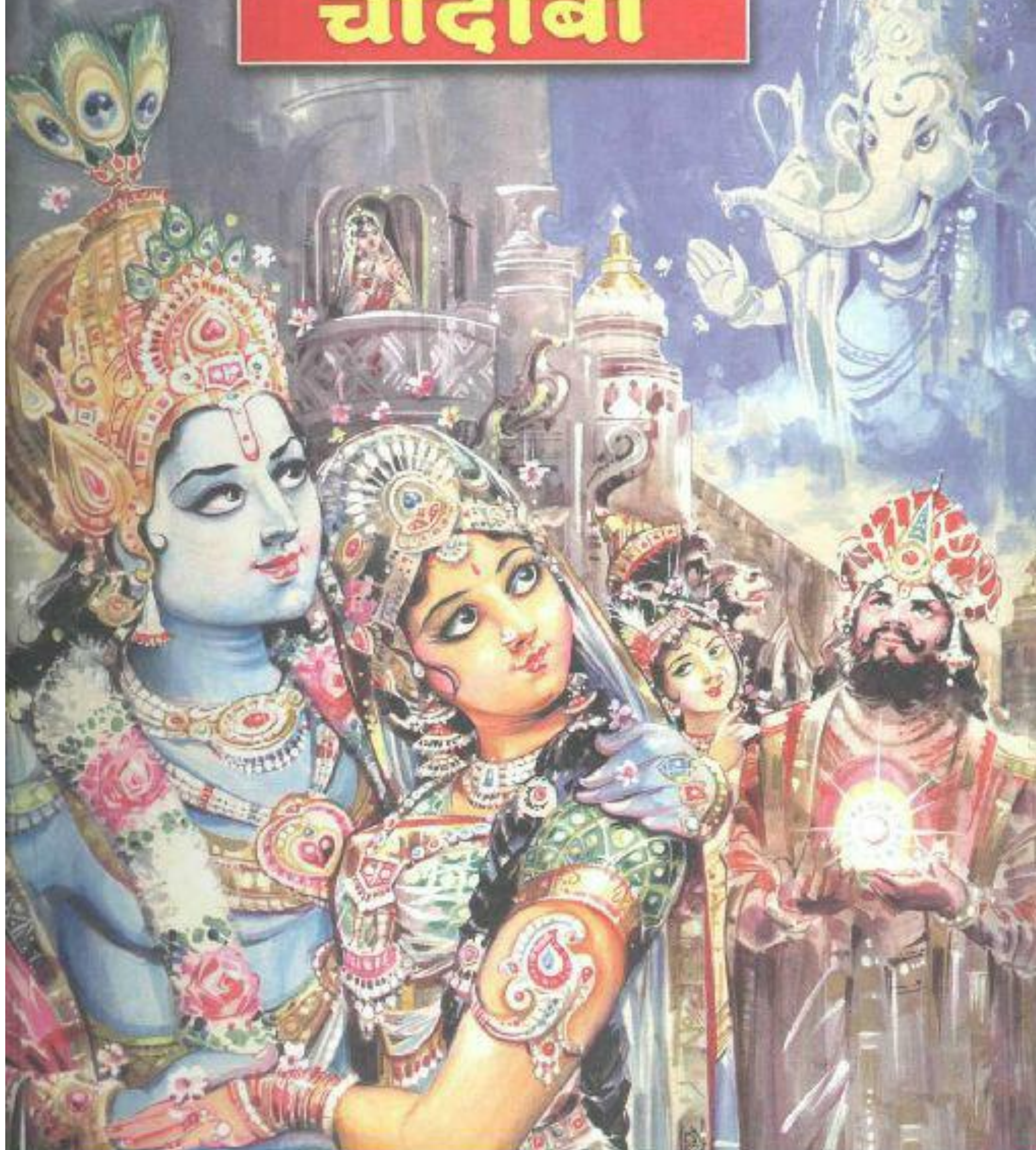
फेब्रुवारी 2003 Rs. 10/-

चांदोबा

भितरकणिका

तुम्हाला जर कर्णकटु गोंगाट, वेड्यासारखी गर्दी, गजबज टाळून, एखाद्या शांत, वेगळ्या ठिकाणीं सुटी घालवायची असेल तर तुम्ही ओरिसांतल्या भितरकणिकाची वाट धरा. एक निसर्गसुंदर, रमणीय विश्रांतिस्थळ असणारा हा ६०० चौरस किलोमीटरचा पाणथळ प्रदेश आहे. भारतांतले पर्यावरण संतुलन राखणारी ही घनदाट वनराजी दुसऱ्या क्रमांकावर आहे. दलदलीच्या व चिपीच्या झाडांच्या साठापेक्षां जास्त जाती इथें सांपडतात.

भितरकणिका हे अभयारण्य व राष्ट्रीय उद्यानदेखील आहे. अनेक दुर्मिळ व नष्ट होण्याच्या मार्गावर असलेल्या पशु पक्ष्यांच्या जाती इथें आहेत. १७०पेक्षां जास्त प्रकारचे पक्षी इथे निवासी आहेत. कांही स्थलांतरित पक्षीही इथें येतात.

एका बाजूला समुद्र व तिन्ही बाजूंनी नद्यांनी वेढलेले भितरकणिका म्हणजे अनेक लहान खाड्या व कालवे यांचे एक जाळेंच आहे. हे सर्व शेवटी बंगालच्या उपसागराला मिळतात व तिथे नदीच्या मुखापाशी एक जाळीदार दुआब तयार होतो.

भितरकणिकाला बंगालच्या उपसागराचे क्रीडांगण असे म्हटले जाते. दर वेळेला भरतीचे पाणी आंत आले, कीं सारे दलदलीच्या झाडांचे अरण्य तरंगायला लागते. खाडीला ओहोटी लागून पाणी ओसरले कीं खाडीच्या किनाऱ्यावर बहुरंगी चिखल दिसूं लागतो. आणि त्यांत खेकडे, मासे, सरपटणारे प्राणी व इतर समुद्रांतले जीव भरपूर दिसतात. ते दृश्य अगदी बघण्यासारखे असते.

इथले दुसरे आकर्षण म्हणजे ऑलिव्ह रिडली कासवें! दरवर्षीं दोनदा लाखों कासवे या भागांत अंडी घालण्यासाठी येतात. भितरकणिका भागांत प्रवेश करण्यासाठी परवानगी घ्यावी लागते व जलमार्गानेच जावे लागतें. इथे भाड्याने मोटरबोटी मिळण्याची सोय आहे.

तिथें कसे जाता येईल? भितरकणिकांत भुवनेश्वर पासून १९० किमी अंतरावर असलेले चांदबली, किंवा केंद्रपारापासून ३० किमी वर असलेले राजनगर, व राजनगरपासून २५ किमी वर असलेल्या गुप्ती,

म्हातारीला मदत

श्रीपुरहून रामपूरला पोंचायला उदयला खूप रात्र झाली. सारे रस्ते निर्मनुष्य होते.

या गांवात तो प्रथमच येत होता. आता रात्रीं-साठी कुठे राहायचे हे त्याला कांही उमजेना. त्याला खूप भूकही लागली होती. त्याने एका घराचा दरवाजा ठोठावला.

थोड्या वेळानंतर एका म्हाताऱ्या आजीबाईने दार उघडले. तिने कांही विचारण्याअगोदरच उदयने आपली माहिती सांगितली, "आजी, मी श्रीपुरहून इथें आलो आहे. माझं नांव उदय. मी नोकरीच्या शोधांत इथें आलो आहे. पण आत्ता मात्र फारच भूक लागलीय." आजीने उदयला नीट न्याहाळले व म्हटले, "ये आंत!"

पाट मांडून तिने त्याला पाटावर बसायला सांगितले. नंतर ताटांत जेवण वाढले. त्याने भराभर जेवून म्हटले, "आजी, मी आज रात्रींपुरता इथेंच राहीन आणि सकाळ झाली कीं उठून जाईन." त्याने घरभर इकडेतिकडे नजर टाकली व विचारले, "घरांत आणखी कुणी नाही कां?"

"माझा मुलगा व सून जवळच्याच गांवात गेली आहेत. उद्यां संध्याकाळपर्यंत परत येतील." म्हातारीने उत्तर दिले.

झोंपायला जाण्यापूर्वी उदयने त्या आजीला आपल्या कुटुंबाबद्दल माहिती सांगितली, "माझी आई व वडील, दोघेही आहेत. पण वडील व्यसनी आहेत, म्हणून जी थोडीफार जमीन होती तीही विकावी लागली. त्यामुळें मी आता नोकरी शोधायला इथें आलो आहे." हे सांगून त्याने दाराजवळच आपली गोधडी अंथरली आणि तो आडवा झाला. पण उदयला कांही झोंप येईना. कामधाम आवरुन आजीने गळ्यांतली सोन्याची सांखळी कपाटांत ठेवली, कपाटाला कुलूप लावले आणि आपल्या उशीखाली किल्ली ठेवून तीही झोंपी गेली.

उदयने हे पाहिलं होतं. ती सांखळी जर चोरता आली तर कांही दिवस तरी उपाशी राहावं लागणार नाही असा विचार त्याच्या मनांत आला. ती सांखळी जर जास्त किंमतीची असली तर ती विकून वडिलांचे कर्ज फेडता आले असते. एखादा जमिनीचा लहानसा तुकडासुद्धां खरेदी करता आला असता.

पण दुसऱ्याच क्षणीं त्याला वाटलं कीं ही माझी चूक होईल. ज्या म्हातारीने मला भुकेच्या वेळी जेवायला वाढलं, रात्रीं झोंपण्यापुरती जागा दिली, तिच्याशी मी अशी प्रतारणा करुं? छे, छे, असा कृतघ्न होऊं? बराच वेळ तो विचार करीत होता. शेवटी त्याने निर्णय घेतला. ही संधी हातून जाऊं द्यायची नाही.

थोडा वेळ झोंप लागल्याचे नाटक उदयने केले. नंतर तो उठून बसला. तितक्यांत त्याला खिडकीच्या बाहेर दोघांचा आवाज ऐकूं आला. त्याने पाहिले तर दोघेजण कुजबुजत होते. एक इसम दुसऱ्याला सांगत होता, "सावध राहा. म्हातारीच्याजवळ फक्त सोन्याची सांखळीच नव्हे, तर बरेच दागिने आहेत. जरूर पडली तर तिच्या तोंडात बोळा कोंबून सारं घर आपण शोधून पाहूं."

हे बोलणें ऐकून उदयला स्वत:चीच लाज वाटली, कारण तोही हेच काम करायचा विचार करीत होता. त्याने हळूंच उठून आजीला उठवले आणि चोरांचे बोलणें तिला सांगितले. त्या दोघांनी त्यानंतर काय करायचे तेदेखील त्याने तिला सुचवले.

उदयने दार उघडले व आजीबरोबर तो घराच्याबाहेर आला. दार उघडेच राहिले होते. घरांत कुणीच नाही हे पाहून चोर खूष झाले. दोघेही थोड्या वेळानंतर घरांत शिरले. त्याबरोबर उदयने दार बाहेरून लावून दाराला कुलूप लावले. दोन्ही चोर घरांत अडकले.

आजीने 'चोर चोर' ओरडत शेजाऱ्यांना जागे केले. आजूबाजूचे लोक धांवतच आले. दार उघडून त्यांनी दोन्ही चोरांना पकडले आणि त्यांना दोरीने बांधून ठेवले. सर्वांनी उदयच्या हुशारीचे खूप कौतुक केले आणि दोन्ही चोरांना त्यांनी कोतवालाच्या स्वाधीन केले.

तेव्हां उदयने आजीचे पाय धरले नि म्हटले, "आजी, मलादेखील कोतवालाच्या स्वाधीन करा. जर चोर आले नसते तर मीच तुमची सांखळी चोरणार होतो."

म्हातारीने मायेने त्याच्या पाठीवरून हात फिरवत म्हटले, "मी एकटी होते म्हणून तुला चोरी करायची कल्पना सुचली. तुला आपले चुकले हे समजले आणि मी आणि माझे दागिने चोरांच्या तावडींतून वांचले. हे तुझ्यामुळें झाले म्हणून मी तुला माफ केलंय. माझा मुलगा आता परत येईल. तेव्हां तू त्याला शेतावर मदत करायला जाऊं लाग, आणि आमच्या घरीच राहा."

उदयने पुन्हां एकदा कृतज्ञतेने आजीचे पाय धरले आणि तिला प्रेमादराने नमस्कार केला.

माया सरोवर

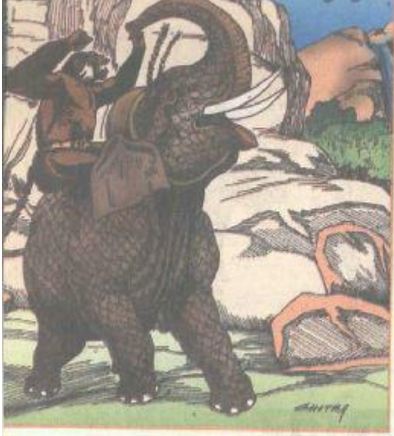
12

(जयशीलने आपला प्रबळ शत्रू कृपाणजित हा मृत्युवृक्षाचा बळी झाल्यानंतर मायासरोवर शोधण्यासाठी सिद्धसाधकासह प्रयाण केले. सर्पनखनेही त्याचे अनुकरण केले. एका गुहेतून बाहेर पडणाऱ्या नरवानरास जलग्रह हत्तीने आपल्या सोंडेत आवळून धरले. या तिघांनीही ते पाहिले. त्यानंतर)

जयशील, सिद्धसाधक व सर्पनख, तिघेही जलग्रहला पाहून अचंबित झाले. सर्पनख जलाश्ववरुन खाली उतरणार होता, पण तो विचार करीत थबकला व म्हणाला, "जयशील आणि सिद्धसाधक! जलग्रह नांवाचा हा पाणहत्ती शक्तिशाली मकरकेतूचे वाहन आहे. माया-सरोवरेश्वराच्या कृपेने त्याला 'सेवक श्रेष्ठ' ही पदवी प्राप्त झालेली आहे. हे तुमच्या ध्यानांत आलंय कां?"

सिद्धसाधकाने आपला शूळ उचलून मोठ्याने 'जय महाकाल" अशी घोषणा करुन पुढें म्हटले, "अरे जलप्राण्यांनो! मकरकेतू किती शक्तीमान आहे ते आम्हाला ठाऊक आहे. माझे वाहन बनणाऱ्या नरवानराला मारण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या या जलग्रहचा वध मी सर्वात आधी करीन, आणि त्यानंतर, मी त्याच्या मालकालाही महाकालचा बळी करुन टाकीन." असं म्हणून तो गुहेच्या दिशेने पळायला लागला.

"सिद्धसाधक! अरे काय हे? असा उतावळेपणा करुं नकोस!" जयशीलने

सिद्धसाधकास थांबवले. त्यानंतर जलाश्वला त्याच्यासमोर नेऊन तो हळूं आवाजांत म्हणाला, "सिद्धसाधक, आपल्याला मायासरोवरापर्यंत पोंचण्याची संधी आत्ता कुठे हाती येतेय. मकरकेतूशी गोड बोलूनच त्याच्याकडून कनकाक्ष राजाच्या मुलांचे अपहरण करणाऱ्या मायासरोवरेश्वरापर्यंत आपल्याला कोणत्या तरी उपायाने पोंचलंच पाहिजे."

आपला शूळ खाली नेत सिद्धसाधक म्हणाला, "मकरकेतू अद्याप जिवंत आहे याची खात्री आहे कां? आपला मालक नसेल म्हणून जलग्रह या अरण्यांत मोकाटपणें भटकत असेल कदाचित."

जयशील व सिद्धसाधक बोलण्यांत गुंतले होते आणि तिकडे डोंगरात जलग्रह आणि नरवानर गुहेसमोरच्या प्रांगणात जोराने ओरडत लढत होते.

हत्तीच्या सोंडेच्या विळख्यांतून सुटून नरवानर हत्तीवरच तुटून पडला, आपल्या कराल दाढांनी त्याने हत्तीचे कुंभस्थळ फाडले. आणि आपल्या बलदंड हातानी त्याला खूप मारले. हत्तीने त्याला सोंडेने पकडून खाली आपटले आणि त्याला पायदळीं तुडवण्याचा प्रयत्न तो करुं लागला.

"सिद्धसाधक, ते बघ! गुहेच्या वरच्या खडकावर एकदोन नव्हे, तर चौघेजण ही भयंकर लढाई आश्चर्यचकित होऊन पाहात आहेत." जयशीलने सांगितलं.

सिद्धसाधकाने गुहेच्या दिशेने नजर टाकली. तिथें खरोखरच चौघेजण उभे होते. त्या चौघांची वेषभूषा पाहून सिद्धसाधकाला त्यांच्यापैकी फक्त मकरकेतूला ओळखता आले. परंतु तिथें उभ्या असलेल्या आणखी दोन व्यक्तींनी जयशीलला ओळखले. एकजण चकित झाला होता आणि दुसरा भयभीत होऊन त्यांच्याकडे बघत होता.

मकरकेतूने सर्वांच्याकडे एकवार निरखून पाहिले. नंतर आपल्या अंगावर शाल ओढून, काळी, छोटी दाढी असलेल्या आणि हिरेजडित सोन्याची मूठ असलेली काठी हातांत घेणाऱ्या व्यक्तीला तो म्हणाला, "वैद्यदेव, जलाश्ववर बसलेला तरुण हा जयशील आहे. हातांत शूळ घेऊन जमिनीवर उभा असलेला सिद्धसाधक आहे. तिसऱ्या व्यक्तीला तुम्ही ओळखताच - तो माझ्या शिष्यांपैकींच एक आहे - या सर्पस्वरचा भाऊ!"

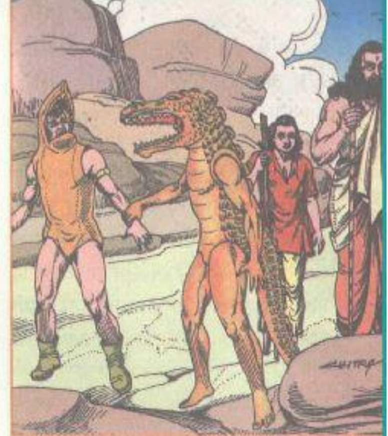
"माझ्या आयुष्यांत माझा थोरला भाऊ मी जिवंत पाहीन असं मला मुळीच वाटत नव्हतं." आवाजांत थरथरत्या हे शब्द बोलताना सर्पस्वर

पुढे झाला पण मकरकेतुने संतापून त्याचा हात जोराने पकडून त्याला धरुन त्याला मागे खेंचले.

"अरे सर्पस्वर! तुझं डोकं ठिकाणावर आहे ना? जयशील आणि सिद्धसाधक दोघेही आपले शत्रू आहेत, तरीसुद्धां मायासरोवरेश्वराच्या आदेशाप्रमाणें आपण त्यांच्याशी लढाई न करता उलट त्यांच्याशी मैत्रीचे नाटक केले पाहिजे. त्यासाठी आपण कांहीतरी युक्ती योजली पाहिजे" असं म्हणून मकरकेतूने सर्पस्वरला दम भरला आणि हिरेजडित काठी घेतलेल्या व्यक्तीला म्हटले, "वैद्यदेव! अद्याप याबाबतीत आपला विचार आपण सांगितला नाहीत?" वैद्यदेवाने डोंगराच्या पायथ्याशी पाहिले नि आश्चर्याने म्हटले, "मकरकेतू, त्या मैदानांत काय झालं ते तू नीट पाहिलं नाहीस. जयशीलच्या तलवारीचा वार लागून तुझा जलग्रह मरायला टेकला आहे."

मकरकेतू झपाट्याने डोंगराची दरड उतरुं हे ऐकल्याबरोबर लागला. त्याच्या मागोमाग इतरही कांही लोक येऊं लागले. त्यांत एक पंचविशीचा तरुण होता. तो लंगडा होता आणि त्याचा डावा पाय लांकडी होता. एका मोठ्या सोट्याच्या साहाय्याने तो हळूंहळूं डोंगर उतरायला लागला.

जलग्रहाच्या हल्ल्यामुळें घाबरुन नरवानर पळून जायचा प्रयत्न करीत होता. सिद्धसाधक शूळ घेऊन प्रांगणाच्या दिशेने जाऊं लागला. जयशीलने त्याला सावध करीन म्हटले, "सिद्धसाधक! यावेळीं आपण मकरकेतूच्या मागून येणाऱ्या आणखी तीन व्यक्तींशी लढलं पाहिजे. म्हणून तू अगदी सावध राहा."

"जयशील, आपल्याला या जगांतल्या कोणत्याही व्यक्तीला भ्यायची जरुर नाही. साक्षात महाकालच्या शिष्याकडून मिळालेली ही अद्भुत महिमा-मंडित तलवार तुझ्या हातांत आहे. आता माझ्या शूळाची ताकद मला आज-मावयाची मुळीच जरुर नाही." सिद्धसाधकाने सांगितलं.

त्याच्या पाठोपाठ जलाश्ववर जाताना असलेला सर्पनख त्यांच्याकडे बघून एकदम ओरडला, "महाशयांनो, तुम्ही नरवानराचा वध करा. पण जलग्रहाला मात्र जखमी करुं नका, कारण त्याचा मालक अत्यंत सामर्थ्यशाली महापुरुष आहे."

"तू ज्याला महापुरुष म्हणतो आहेस, त्याला मी माझा शूळ भोसकून त्याची कातडीच सोलून काढीन, समजलं? आता आपलं तोंड बंद ठेव!" असं दांतओंठ खात सिद्धसाधक त्याला रागावून

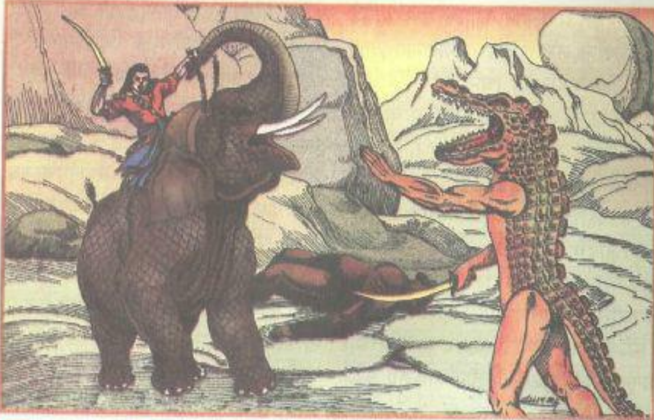
म्हणाला, आणि 'जय महाकाल' अशी गर्जना करीत तो पुढें सरसावला.

लढणाऱ्या त्या दोन जनावरांजवळ सिद्धसाधक पोंचणारच होता, तितक्यांत आपल्या जलाश्ववर आरूढ होऊन जयशीलही तिथें पोंचला. नरवानर जमिनीवर उताणा पडला होता, आणि जलग्रह आपल्या सोंडेने त्याला ढोसत होता, तेव्हां जयशीलने त्याच्या सोंडेवर तलवारीच्या मुठीने वार केला. लागल्यामुळें जलग्रह वेदनांनी कळवळला आणि जयशीलवर हल्ला करण्यासाठी मागे फिरला. जयशीलने जलाश्वला चटकन मागे हटवले आणि एकाच मोठ्या झेपेंत त्याने जलग्रहावर उडी घेतली.

तेव्हां जलग्रहाने आपला शत्रू नरवानर याच्यावरची पकड ढिली केली व आपल्या सोंडेने तो जयशीलला पाडण्याचा प्रयत्न करुं लागला. जयशीलने डाव्या हातांत त्याची सोंड पकडली व उजव्या हाताने त्याच्या गंडस्थळावर तो तलवारीने वार करुं लागला.

तोपर्यंत मकरकेतु पळतच तिथें आला. त्याला बघून जयशील म्हणाला, "मकरकेतु, प्रथम तुझ्या जलग्रहाचा संहार करुन नंतर मी तुझाही समाचार घेईन. तुमच्यामुळेंच माझा मित्र सिद्धसाधक आणि मी, आम्ही दोघे ही या अरण्यांत नाना प्रकारच्या यातना अकारण भोगतो आहोत."

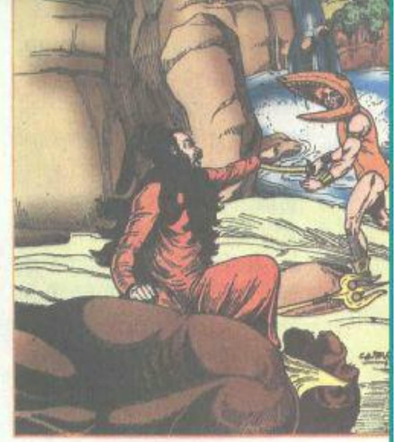
"जयशील, तुझे आमच्यावर खरोखरीच उपकार होतील. तू जलग्रहला मारूं नकोस. या क्षणापासून आपण मित्र आहोत. तुला तर मायासरोवरापर्यंत पोंचायची इच्छा आहे ना? तर मग तुझा मित्र म्हणून मी तुला तिथें जायचा मार्ग दाखवतो ना!" मकरकेतुने नम्र स्वरांत सांगितलं.

हे ऐकून जयशीलने जलग्रहावरुन खाली उडी मारली आणि त्याने उत्तर दिले, "मला मायासरोवराचा मार्ग तर हवाच आहे, परंतु त्याच्याबरोबर तिथें बंदिवासात असलेली राजा कनकाक्षची मुलें आहेत, त्यांना मला सोडवायचे आहे. म्हणून त्यासाठी इथल्याच एखाद्या गुहेंत तुला बंदी बनवून ठेवलं आणि तुझ्या साथीदारांकडून तुझ्या मायासरोवरेश्वराला जर हे कळवलं तर ते ठीक होईल की नाही?"

त्यावर मकरकेतू कांहीतरी उत्तर देणार इतक्यांत सिद्धसाधक ओरडला, "महाकालचा विजय असो!' नि पुढें म्हणाला, "जयशील, तुझा विचार अगदी योग्य आहे. हा पळून जाऊं नये म्हणून याचे हातपाय बांधून याला गुहेंत टाक आणि त्याच्या गळ्याला अर्धवट जखम कर. याच्या तिघा मित्रांना बांधून नरवानरासाठीं राखून ठेवूं या!" यानंतर त्याने नरवानराच्या छातीशी कान लावून त्याची नाडी चालतेय कीं नाही ते पाहिलं व तो म्हणाला, "हा अद्याप मेलेला नाही. याचं काळीज धडधडतंय. जलग्रहाच्या प्रहारांनी हा बेशुद्ध झाला आहे इतकेच! अरे जलपक्षी सर्पनख, तू लवकर नदीकडे जा. एखादे वस्त्र पाण्यांत भिजवून लौकर घेऊन ये."

मकरकेतू निमूटपणें चौफेर बघत न्याहाळत होता. ते पाहून सर्पनख तिथून हलला आणि जवळच असलेल्या नदीकडे जाऊं लागला. त्यानंतर सिद्धसाधक मकरकेतुच्या जवळ जाऊन म्हणाला, "मकरकेतु, तुझ्याबरोबर आणखी तिघेजण आहेत वाटतं!" जवळ येणाऱ्या त्या

मंडळींकडे पाहात उपरोधिक सुरांत तो म्हणाला, "अरे, ही तर आश्चर्याची गोष्ट आहे. लांकडी पाय असलेला एक लंगडा इसमदेखील तुझ्याबरोबर तू आणला आहेस कां?"

"सिद्धसाधक! हा इसम आमच्यासारखा मायासरोवराच्या प्रदेशांतला नाही. हा तर तुम्हा लोकांसारखा सपाटीवरचा इसम आहे. तोदेखील तुमच्या कनकाक्ष राजाच्या मुलांच्या शोधांत इकडे आलेला आहे. एका चित्त्याशी झटापट झाली त्यांत त्याचा एक पाय गेला. त्याचं नांव मंगलवर्मा आहे." मकरकेतुने उत्तर दिले.

"अरे, हिरण्यपुरच्या सेनापतीचा मुलगा आहे हा मंगलवर्मा! जयशीलबरोबर स्पर्धा करणारा आणि वाघांशी लढत घेताना पळून जाणारा हा तर भित्रीभागुबाई आहे!" आणि आश्चर्याने तो आपल्या साथीदारांना म्हणाला, "जयशील, तू

अजून याला ओळखलं नाहीस कां? लांकडाचा पाय असलेला हा मंगलवर्मा आहे."

जयशीलने यापूर्वीच मंगलवर्माला ओळखले होते, पण मकरकेतु ज्याला 'वैद्यदेव' म्हणून हांक मारीत होता, त्या व्यक्तीला पाहून तो नखशिखान्त थरारला आणि त्याच्या तोंडून शब्द फुटेना. त्याला 'देवशर्मा' म्हणून हांक मारायची होती पण त्याची बोबडीच बळली. ते लक्षांत येऊन वैद्यदेवाने जयशीलला डोळ्यांनीच खूण केली कीं "तू मला ओळखत नाहीस असेच नाटक कर."

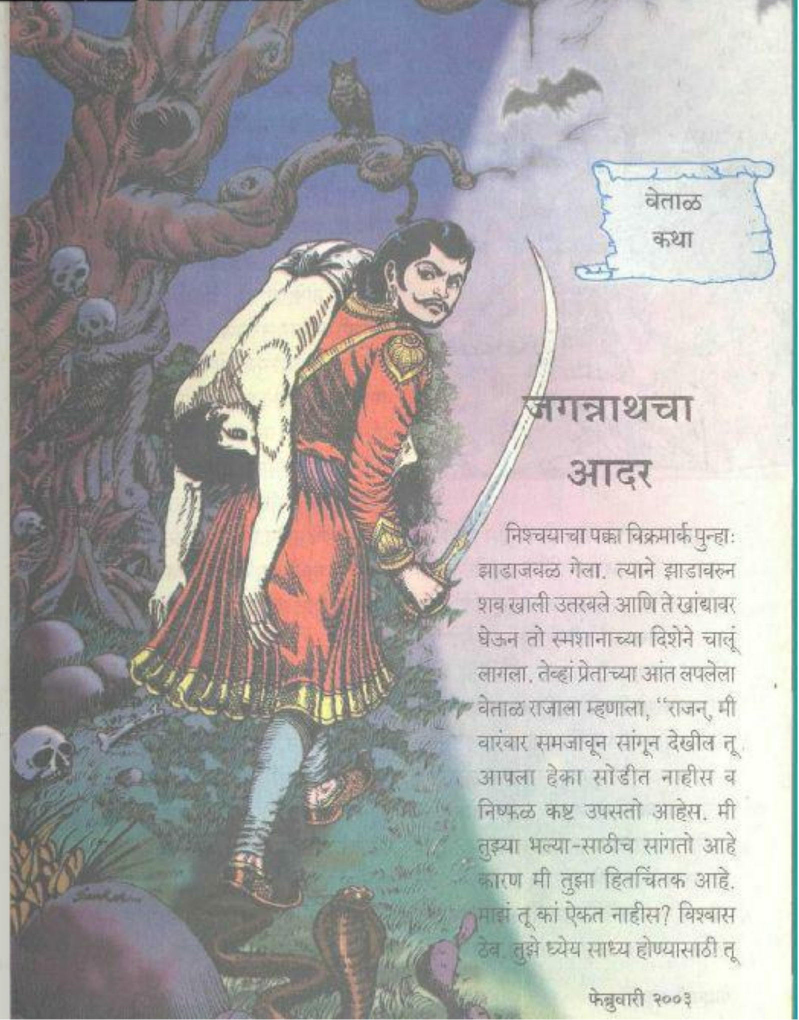
तोपर्यंत सर्पनखाने पाण्यांत भिजवलेले एक वस्त्र आणून सिद्धसाधकाच्या हातांत दिले. सिद्धसाधकाने नरवानराच्या डोक्यावर पाणी शिंपडले आणि त्याचे डोके हाताने खूप थोपटले. तरी नरवानराने डोळे उघडले नाहीत, तेव्हां तो, ओरडून म्हणाला, "नरवानरा! तूं जिवंत आहेस. उठ. या जगांत सिद्धसाधकाचे बोलणें कधी खोटे ठरत नाही."

नरवानराने डोळे उघडले. चारी बाजूंना नजर फिरवून पाहताना त्याला थोड्या अंतरावर नदीच्या किनाऱ्यावर सोंड उंचावून उभा असलेला जलग्रह दिसला. नरवानराने भयंकर आवाज काढून गर्जना केली व तो उठूं लागला.

त्याचा खांदा दाबून सिद्धसाधकाने त्याला रोखले आणि म्हटले, "अरे नरवानर, शांत हो आधी! मी तुला प्राणदान दिले आहे. या क्षणांपासून तू आता माझा सेवक आहेस, माझे वाहन आहेस. होय कीं नाही?" आणि आपला शूळ सिद्धसाधकाने त्याच्या मानेवर टेकवला.

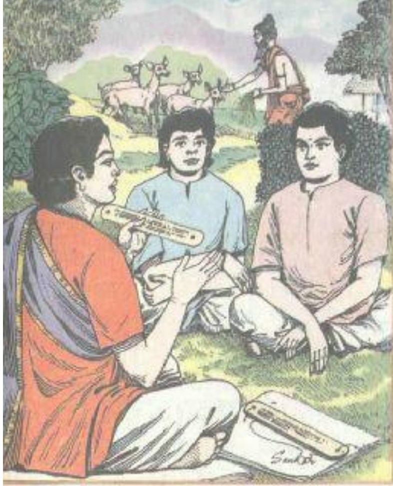
चिडून जाऊन नरवानर उठून उभा राहिला आणि डोळे गरागरा फिरवीत, दांतओठ खात, तो सिद्धसाधकावर चालून गेला. सिद्धसाधक अगदी सावध होताच, त्याने नरवानराच्या कपाळावर आपल्या पंजाने जोरांत फटका मारला. नरवानर पुन्हां कोलमडून खाली पडला. लडखडत, कण्हतकण्हत, तो हळूहळू उठला. कांही क्षणांनंतर त्याने मागे वळून पळण्याचा विचार केला खरा, पण तो बदलून झटकन सिद्धसाधकाच्या पायाशी त्याने जमिनीकडे तोंड करुन लोटांगण घातले आणि आपले दोन्ही हात वरती केले. सिद्धसाधक आनंदाने जोरजोरांत हंसायला लागला. **(अपूर्ण)**

जगन्नाथचा आदर

निश्चयाचा पक्का विक्रमार्क पुन्हाः झाडाजवळ गेला. त्याने झाडावरुन शव खाली उतरवले आणि ते खांद्यावर घेऊन तो स्मशानाच्या दिशेने चालूं लागला. तेव्हां प्रेताच्या आंत लपलेला वेताळ राजाला म्हणाला, "राजन्, मी वारंवार समजावून सांगून देखील तू आपला हेका सोडीत नाहीस व निष्फळ कष्ट उपसतो आहेस. मी तुझ्या भल्या-साठीच सांगतो आहे कारण मी तुझा हितचिंतक आहे. माझं तू कां ऐकत नाहीस? विश्वास ठेव. तुझे ध्येय साध्य होण्यासाठी तू

जे सतत प्रयत्न चालवले आहेस ते पाहून मला तर असं वाटतं कीं तुला धीर आणि धोरण यांची फार जरुर आहे. तू माझं ऐक. तुला मी माधवशर्माची गोष्ट सांगतो; तो एक विद्वान व महाकवी मानला जात होता. तुझा थकवाही गोष्टीमुळे कमी वाटेल.'' आणि वेताळ गोष्ट सांगायला लागला.

''फार पूर्वी रामपूर गांवात जगन्नाथ नांवाचा एक श्रीमंत गृहस्थ राहात होता. तो अतिशय चांगला होता व सगळ्यांशी सारख्याच तऱ्हेने वागत असे. मग तो ओळखीचा असो किंवा अनोळखी! रामपुरांत आलेला प्रत्येक प्रमुख पाहुणा त्याच्या घरी राहात असे. जे लोक श्रेष्ठ मानले जातात ते सर्वांशी सारख्याच तऱ्हेने वागतात, असा सामान्य लोकांचा गैरसमज असतो. खरं पाहिलं तर त्यांची व्यवहार-शैली अनेकवेळां अविचारी व क्षुद्रही असूं शकते.

जगन्नाथच्या पाहुणचाराची प्रसिद्धी होण्यास त्याच्या गांवातल्या रामचंद्राचेही योगदान होते. ते दोघे बालमित्र होते पण त्यांची व्यवहार-पद्धत वेगळी होती. रामचंद्राच्या घरी कुणी गेलं तर तो तुटकपणें वागत असे. मागितलं तरच प्यायला पाणी देई. पैसा म्हणजे परमेश्वर हे त्याचे ब्रीदवाक्य होते. ते ऐकणारे गांवकरी साहजिकच त्याची तुलना जगन्नाथशी करीत असत. तरीदेखील जेव्हां त्याचे नातेवाईक व ओळखीपाळखीचे लोक त्या गांवी येत, तेव्हां ते त्याला आवर्जून भेटायला जात, कारण तो एक सधन व्यापारी होता.

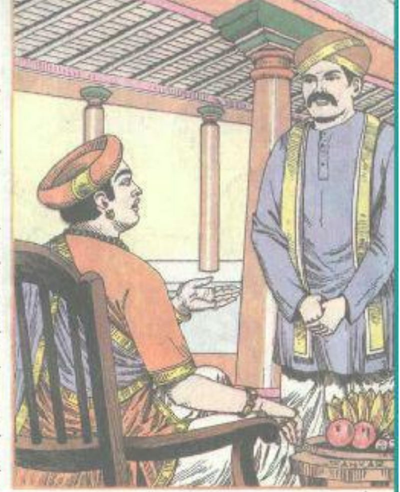
एकदा महाकवी माधवशर्मा त्या गांवात आला. तोही या दोघांचा बालमित्र होता. एकाच गुरुकडून तिघांनी शिक्षण घेतलेले होते. परंतु माधवशर्मा सर्वांत बुद्धिमान होता. जगन्नाथ व रामचंद्राला धडा समजला नाही, तर ते दोघे माधवशर्माकडून शिकून घेत. त्यावेळेस जगन्नाथ एकदा माधवशर्माला म्हणाला, ''तू समजावून सांगितलेलं आम्हाला सगळं समजतं. तेव्हां तू आपल्या

गुरुजींच्यापेक्षां जास्त बुद्धिमान आहेस.''

''अरे, मलाही गुरुजी सांगतात तेव्हांच समजतं. तुम्ही नीट लक्ष देऊन ऐका म्हणजे तुम्हालाही समजेल कीं.'' माधवशर्मा म्हणाला.

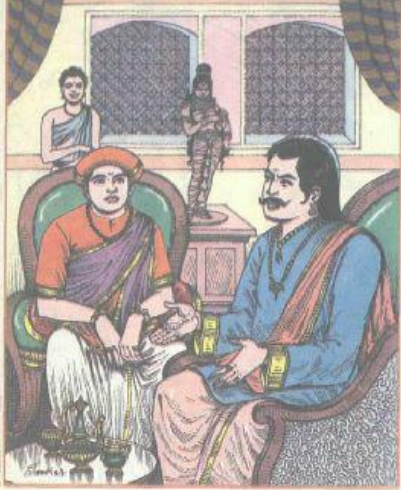
पण त्या दोघांना गुरुजींचा पाठ नीट समजत नव्हता. एके दिवशी ही गोष्ट माधवने गुरुजींना सांगितली. ते हंसून म्हणाले, ''गुरुकडून विद्या शिकायला मनाची एकाग्रता लागते. ती तुझ्यांत आहे पण त्यांच्यात मुळीच नाही. गुरूकडून लक्षपूर्वक शिकतात, त्यांना विषयाचे आकलन होते. ती विद्या त्यांचे जीवन उजलते. मित्रांकडून शिकलेली विद्या तात्पुरती असते, व त्याचा ती संपूर्ण त्याचा संपूर्ण फायदा होत नाही असे लोक आयुष्यांत यशस्वी व समर्थ होणे कठीण असते. त्यांना एकाग्रतेची संवय करायला सांग.''

जेव्हां तिघांचा गुरुकुलांतला अभ्यास संपला, तेव्हां गुरुजींनी तिघांना आशिर्वाद दिला. ते माधवला म्हणाले, ''तू महाकवि व पंडित होशील. राजाश्रय मिळवून साहित्याची सेवा कर.'' रामचंद्रला ते म्हणाले, ''तुझी नजर व्यापारावर केंद्रित होईल. इतरांच्यावर उपकार कर किंवा नको करुंस, पण अपकार मात्र कधीही करुं नकोस. हे लक्षांत ठेवून व्यापार कर.'' नंतर जगन्नाथकडे वळून त्यांनी

सांगितलं, ''तू संपन्न घरांतला आहेस. तुझ्या पूर्वजांनी खूप मोठी संपत्ती जमवलेली आहे. तुला मोठेपणा मिळवायची खूप हौस आहे. या जगांत माणूस केवळ शिक्षणानेच मोठा होतो असं नाही. ज्यांना मोठेपणा मिळालेला आहे. अशांचा तू आदरसत्कार करीत जा आणि तुमच्या गांवामधे तू मान्यता व श्रेष्ठत्व प्राप्त कर.''

जगन्नाथ व रामचंद्र आपल्या गांवी परतले. माधवशर्माने राजाश्रय मिळवला व तो पुढे पंडित व कविराज म्हणून प्रसिद्ध झाला. रामपुरच्या ग्रामाधिकाऱ्याच्या निमंत्रणावरुन माधवशर्मा रामपुरला आला. त्याचे स्वागत

करुन ग्रामाधिकारी त्याला म्हणाला, ''आपण या गांवात पाहुणे म्हणून आलात, म्हणून मी माझ्या घरीच आपली राहायची व्यवस्था केली आहे. बहुतेक श्रेष्ठ मंडळी जगन्नाथरावांकडे राहातात. त्यांच्याकडले आतिथ्य फार प्रसिद्ध आहे.''

तेव्हां माधवशर्माने जगन्नाथ आपला हा बालमित्र असल्याचं व आपण त्याच्याकडेच राहूं असं सांगितलं. ग्रामाधिकाऱ्याने आनंदाने तसा निरोप जगन्नाथला धाडला. जगन्नाथने उत्तरादाखल माधवला धाडण्यास कळवले. माधव व त्याचा शिष्य कुशल जगन्नाथकडे पोंचले.

जगन्नाथने दारांतच मित्राचे प्रेमाने स्वागत केले. त्यांची जी व्यवस्था केली होती तो थाट पाहून कुशल अवाक् झाला. दुसऱ्याच दिवशी माधवशर्मा गांवकऱ्यांसमोर काव्यवाचन करुं लागला. गांवकरी त्याची प्रतिभा पाहून प्रभावित झाले होते. दोन दिवसानंतर रात्रीं भोजनोत्तर गप्पा मारताना माधवने रामचंद्रची चौकशी केली.

''तो तर सदा व्यापारांत बुडलेला असतो. इतर कांही त्याला सुचत नाही. तो सध्यां गांवात नाही. दोन दिवसांत परत येईल.'' जगन्नाथने सांगितलं.

''म्हणजे त्याने गुरुजींची आज्ञा प्रमाण मानलीय. तू सुद्धां कांही कमी नाहीस हं! तूही त्यांची आज्ञा पाळतो आहेसच.'' थट्टेत माधवशर्माने म्हटले.

पण जगन्नाथला ही तुलना खटकली. तो कुरकुरला, ''गुरुजींनी त्याला सोपं काम दिलं. पण मोठ्या लोकांची सेवा करायची म्हणजे सोपं नसतं. कुणी येणार असं कळलं कीं त्या नामवंतासाठी गाडीची व्यवस्था करा, त्यांच्यासाठी झोंपायला अंथरुण, पांघरुण, जेवायला स्वादिष्ट प्रकार, मी आवर्जून करवतो. आसपासची ठिकाणें पाहायची सोय करतो. माझ्याच नव्हे तर जवळपासच्या गांवातही लोक माझा पाहुणचार नांवाजतात. यासाठीं मला किती कष्ट उपसावे लागतात ते

तुला माहीत आहे? गुरुजींनी सांगितलं खरं, पण ते अंमलात आणणं किती कठीण आहे हे कुठे त्यांना माहीत आहे?''

माधव शर्मा जगन्नाथाची प्रशंसा करीत असतानाच रामचंद्र तिथें येऊन थडकला. माधवला पाहून तो फारच खूष झाला, त्याने प्रेमाने त्याला मिठी मारली आणि म्हटलं, ''मी गांवात नव्हतो तेव्हां तू आलास ना? तू आला आहेस हे जेव्हां कळलं तेव्हां मी तडक इथें काम सोडून आलो आहो. चल आता माझ्या घरी राहायला.''

रामचंद्र हेका धरुन बसला म्हणून माधवला कुशलसह त्याच्या घरी जावेच लागले.

रामचंद्रांच्या सांगण्यावरुन माधवशर्माने त्याला आपली एक कविता ऐकवली. त्यावर रामचंद्र म्हणाला, ''चांगली वाटतेय ऐकायला, पण जरा अर्थ मात्र समजावून सांग रे!'' माधवने अर्थ सांगितल्यानंतर रामचंद्र म्हणाला, ''आत्ता नीट समजली. तू सांगितलंस म्हणून तर समजली. पूर्वी सारखीच!''

दुसऱ्या दिवशी सकाळीं स्नानाला गरम पाणी नव्हतं. जेवणही साधं होतं. नोकरचाकरांची सोय नव्हती. त्या दिवशी संध्याकाळी जगन्नाथने पाहुण्यांना परत आपल्या घरीं बोलावले. कुशल परत जायला उतावीळ झाला होता. पण रामचंद्र म्हणाला, ''माधव, इथें आहेस तितके दिवस आता माझ्याकडे राहा ना!''

आणि माधवशर्मा तिथेंच राहिला. त्यांनी परत जाण्यापूर्वी रामचंद्रने किंमती वस्तू स्नेहभेट म्हणून दिली आणि म्हणाला, "तुझ्या घरी येईन तेव्हां सव्याज वसूल करीन बरं!"

कुशलला हे आवडलं नाही. ही गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला, "राजन्, जगन्नाथ सुसंस्कृत होता, रामचंद्र सामान्य; तरीही जगन्नाथने परत घरी बोलावल्यानंतर माधव गेला नाही. याचं कारण काय असूं शकेल? मला तरी ते लक्षांत येत नाही. तुला ते माहीत असूनही जर तू उत्तर दिलं नाहीस तर तुझ्या मस्तकाची शकलें शकलें होतील."

विक्रमार्क म्हणाला, "माधवशर्माला माणसांची चांगली पारख होती. जगन्नाथ प्रसिद्धीलोलुप होता आणि त्याची मैत्री दिखाऊ होती. आपल्या आदरातिथ्याच्या गोष्टी त्याने सांगितल्या, पण ग्रामाधिकारी त्याला सांगेपर्यंत त्याने माधवची दखल घेतली नव्हती. त्याने माधवशर्माला म्हटलं होतं, कीं तो मोठ्या व्यक्तींसाठी गाडी पाठवायचा, आसपासच्या प्रेक्षणीय स्थळांना भेटी देण्याची व्यवस्था करायचा व त्यांचे उत्तम आदरातिथ्य करण्यांत मग्न असायचा. परंतु माधवशर्मा येणार हे माहीत असूनदेखील त्याने तशी व्यवस्था अगोदर केलेली नव्हती. ग्रामाधिकारी निरोप पाठवेपर्यंत जगन्नाथ स्वस्थ बसला होता. त्याच्या उलट रामचंद्र होता. प्रामाणिक व रोखठोक. माधवशर्माच्या मोठेपणाशी त्याला कांहीही देणंघेणं नव्हतं. त्याच्यालेखी तो बालमित्रच होता. स्वार्थापोटी आदर येत नाही, ती भावना मनांतून यावी लागते."

राजाचे मौनभंग करण्यांत सफल झालेला वेताळ पुन्हां शवासहित अदृश्य झाला व झाडावर बसला.

(आधार - शकुंतला गर्गची कथा)

रंगीला सम्राट

रंगाची पसंती तुम्ही जेव्हां कराल तेव्हां तुमच्या यदींत शहेनशहा अकबराचे आवडते रंग जरुर लक्षांत ठेवा. अैने-अकबरी, या त्यावेळच्या बखरींत अकबराच्या कपड्यांच्या रंगांचा उल्लेख नमूद केलेला आहे. त्यांतले रंग म्हणजे माणकांचा, सोन्याचा, नारंगी, पितळी, गवताचा, कपाशीच्या फुलांचा, चंदनी, बदामाचा, द्राक्षांचा, मधाचा, बदामीसर जांभळा, सफरचंदी, पेंढयाचा, पिस्ता, चिनी मातीच्या भांड्यासारखा, निळा, आंबा व कस्तुरी; या सर्व रंगांचे कपडे सम्राटाकडे होते. याखेरीज बादशहाकडे लालभडक, बैंगणी, जांभळा, गुलाबी, आकाशी, व गुलबक्षी या रंगाचे कपडेही होते. त्याचा कपडेपट खरोखरच सुंदर व रंगीबेरंगी

कंगव्याचे महत्त्व

कंगव्याचा उपयोग फक्त केंस विंचरून नीट नेटके करण्यासाठी असतो, असं कोण म्हणतं? दुसरे उपयोगदेखील असतात बरं! ओरिसामधल्या जुआँग जमातींत कंगवा हे प्रेमाचे निशाण समजले जाते. त्यांच्या लग्नसमारंभात तर कंगव्याला फार महत्त्व असते. सामाजिक समारंभांत जुआंग तरुण नृत्यांत साथ करणाऱ्या तरुणीला कंगवा भेट देतो. जर एखाद्या तरुणीचे मन एखाद्या तरुणावर बसले असेल. तर ती त्याचा कंगवा चोरुन देखील नेऊं शकते - तिची भावना व्यक्त करण्याचा हा एक मनोज्ञ प्रकार! विवाहाच्यावेळीं जुआंग वर वधूला कंगवा भेट देतो. आणि तो कंगवा घेऊन वधू काय करते आहे माहित? अहो, नवरोजींचे केंस त्या कंगव्याने विंचरते!

भारतीय दंतकथा - १०

अमर राक्षस

हिमालयाच्या पायथ्याशी दक्षराजाचे राज्य होते. त्याच्या मुलींपैकी राजकन्या दिती हिचा विवाह कश्यपमुनींशी झाला होता. तिला अनेक पुत्र झाले. पण ते सर्व दैत्य किंवा राक्षसी वृत्तीचे होते. ते सारखे देवांशी भांडण करीत. त्याचा शेवट लढाईत होत असे. शेवटी हे सर्व दैत्य मारले गेले.

राजकन्या दितीने एकांतस्थळीं विजनवास स्वीकारला आणि कठोर तपश्चर्या सुरुं केली. तिने परमेश्वराची आराधना केली आणि त्याच्यापाशी ज्याला देव मारुं शकणार नाहीत असा पुत्र मिळावा म्हणून विनवणी केली.

परमेश्वराने तिची प्रार्थना ऐकली. तिला एक मुलगा झाला खरा पण त्याला हजार हात, हजार पाय आणि दोन हजार डोळे होते. जसा हा मुलगा मोठा होऊं लागला तसा तो अत्यंत बलाढ्य व शूर होत गेला.

शक्ती आणि शौर्य हे दोन गुण उत्तम नाहीत, असं कोण म्हणेल? या गुणांचा उपयोग चांगल्या ध्येयसिद्धीसाठी करता येतो. या गुणांच्यामुळें दुर्बलांना मदत करता येते व पृथ्वीचे अपरिचित प्रदेशही पाहाता येतात. परंतु दितीचा मुलगा मात्र या गुणांचा वापर इतरांना त्रास देण्यासाठी करूं लागला. आपल्या शक्तीचा त्याला इतका गर्व झाला कीं त्याच्या हितचिंतकांनी त्याला दिलेला चांगला सल्ला त्याने धुडकावून लावला. त्याला कुणाचीही पर्वा नव्हती. ऋषीमुनींवर त्याने जुलमी अत्याचार केले व त्यांची टर उडवली. उन्मत्तपणाने तो आंधळा झालेला होता. म्हणून

त्याला अंधक असे नांव पडले. त्याच्या मातेने त्याला दुसरे चांगले नांव ठेवले असेलही, पण त्याची कुणाला आठवण राहिली नव्हती. हळूंहळूं अंधकाला समजले कीं देवांनीच त्याच्या सर्व भावांना मारले होते. त्याने याचा सूड घेण्याचा निश्चय केला. आणि मग देव विरुद्ध अंधक अशी एक दीर्घकाळ चाललेली लढाई सुरुं झाली. प्रत्येक वेळेला अंधक देवांचा पराभव करूं लागला. त्याला कुणीही मारूं शकणार नाही असा वर त्याच्या आईने मिळवला होताच. त्यामुळें तो अविनाशी होता.

परंतु अंधकाच्या या त्रासाचा अंत तर व्हायला हवा होताच. देवांकडून त्याचा नाश होणे अशक्य होते. परंतु ब्रह्मा, विष्णू किंवा महेश या त्रिमूर्तींपैकी कुणा एकाकडून त्याचा मृत्यू होणे शक्य होते.

एके दिवशी नारदमुनी अंधकाकडे गेले. नारदमुनींच्या गळ्यांत एका विलक्षण सुगंधी फुलांचा हार घातलेला होता. ती फुलें अतिशय सुंदर होतीच व त्यांचा सुगंधही मोहक होता. त्या हारावर अंधकाची दृष्टी खिळलेली होती. त्या सुगंधाने तर त्याला भारून टाकले होते. इतकी अप्रतिम सुंदर व मनमोहक सुगंधी फुले त्याने आजपर्यंत कुठेही पाहिली नव्हती, किंवा त्यांच्या विषयी ऐकले नव्हते.

"हे मुनीवर्य, ही फुलें फारच सुंदर आहेत. तुम्हाला ही कुठे मिळाली?" राक्षसाने विचारले.

"त्रिलोकांमधे - म्हणजे स्वर्ग, पृथ्वीलोक किंवा पाताळ यापैकीं एकाच ठिकाणीं ही फुलें सांपडतात. मंदारपर्वतावर ही जागा आहे. या फुलांचे नांव देखील तेच आहे." मुनींनी सांगितले.

"असला हार घालायला मिळाला तर मला फारच आनंद होईल." त्यावर राक्षसाने त्यावर म्हटले.

"हा हार तुला बायला मलाही अगदी नक्की आवडलं असतं. पण असं बघ, कीं हा हार मी कांही दिवस वापरला आहे आणि आता त्यांतली फुले कोमेजायला लागली आहेत. शिवाय तुझ्या-सारख्या वीरश्रेष्ठाला दुसऱ्याने वापरलेला हार गळ्यांत घालणें उचित दिसणार नाही." नारदमुनी म्हणाले.

"बरोबर, मग मी तुम्ही सांगितलेल्या पर्वताच्या दिशेने जातो. या फुलांमुळें तिथले

वातावरण अगोदरच सुगंधित झालेले असेल. त्या जागेची मला पाहाणी करायची आहे. मी स्वतःच फुलें तोडीन आणि हार तयार करुन माझ्या गळ्यांत घालीन." राक्षस आनंदाने उद्गारला.

त्याने नारदाकडून पर्वताकडे जाण्याचा मार्ग विचारुन घेतला व तो तडक तिकडे जायला निघाला. पर्वताच्या शिखरावर मंदाराची असंख्य फुले पाहून तो फारच खूष झाला. त्याने ठरवलं कीं तो पर्वत आता त्याच्या अधिपत्याखालीच असेल. कारण या अद्वितीय फुलांचा आनंद फक्त त्याने एकट्यानेच घ्यायला हवा.

त्या निसर्गसुंदर उद्यानांत त्याला एक जोडपें विहार करीत असताना दिसले. त्यांना पाहून अंधकाचा आनंद मावळला, व त्याच्या रागाचा पारा क्षणांत चढला. त्यांचा त्याला मत्सर वाटायला लागला. कदाचित् ते उद्यान त्यांच्याच मालकीचे असूं शकेल हे देखील त्याच्या लक्षांत आले नाही. राक्षस व दानवांची एक नेहमी आसुरी इच्छा असते. त्यांना आवडलेली प्रत्येक वस्तू त्यांच्या मालकीची असावी असा त्यांचा प्रयत्न असतो.

"तुम्ही इथें येण्याचं धाडस कसं काय केलंत?" तो त्यांच्याकडे बघत गरजला. "इथून चालते व्हा. नाहीतर मी तुम्हाला खाली दरीत ढकलून देईन आणि तुमच्या शरीराचं अगदी चूर्ण होऊन जाईल."

त्याला यत्किंचित कल्पना नव्हती कीं तो ज्यांच्याशी बोलत होता ते दांपत्य म्हणजे भगवान शंकर व त्यांची पत्नी देवी उमा हे होते.

शंकराने अंधकाकडे रोखून पाहिले. पण अंधक रागाने काळा निळा झाला होता. तिथल्या प्रसन्न व रमणीय वातावरणाचा त्याच्या संतापावर कांहीच परिणाम झाला नाही. त्या दोघांनी त्याच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केले. ते पाहून तो जास्तच चिडला. दांतओंठ खात आणि दोन्ही हात पसरुन तो त्यांच्यावर चालून गेला.

दुसऱ्याच क्षणीं श्रीशंकराचे त्रिशूळ त्याच्यावर आदळले. त्याला पुढें येता येईना. त्या पर्वतावरुन तो गडगडत खाली गेला आणि पायथ्याशी जो कोसळला, तो पुन्हां कधी वर उठला नाही.

एका आजीची गोष्ट

एक होती आजी. अगदी भोळीभाबडी होती. तिला एक नातू होता. आजीच्या गांवमैत्रिणी तिच्या भोळ्या स्वभावाचा फायदा घेत. तिच्याशी गोडगोड बोलून डाळ, तांदूळ वगैरे सामान उसने मागून नेत असत. आजीने घराबाहेर काम करूं नये असं चंदूला, तिच्या नातवाला वाटे. तो मेहनत करी पण मिळालेले सारे पैसे आजीच्या भोळेपणामुळें खर्च होऊन जात. म्हणून चंदूला अनेकवेळा राग येई.

आजी शांतपणे त्याची समजूत घालत म्हणे, "हळूं बोल. या खोलींतली गोष्ट त्या खोलीत समजता कामा नये, असं घर चालवायचं असतं. आपले बोलणें इतरांच्या कानावर पडता कामा नये."

"मी मेहनत करुन कमावतो, पण तू मनाला वाटेल तसा खर्च करतेस. दोन दिवस उपास पडले म्हणजे समजेल. उगीच मला उपदेश करुं नकोस. नाहीतर भीक मागावी लागेल दारोदार!" चंदू चिडलाच होता.

आजी त्यावर नुसतं हंसली नि म्हणाली, "गप्प बस रे. अशी पाळी आपल्यावर कांही देव आणणार नाही."

एकदा आजी घरांत केर काढीत होती तेव्हां तिला एक लहानशी किल्ली मिळाली. तिला वाटलं कीं ती किल्ली चंदूच्या पत्र्याच्या पेटीची असावी. त्यांत तो आपले कपडे नीट घड्या करुन ठेवत असे. आजीने ती पेटी उघडली. त्यांत कपड्यांच्या खाली एक पुरचुंडी होती. ती उघडून पाहिली तर त्यांत दोनशे रुपये होते.

"अरे बा! मला न सांगता याने इतके पैसे सांठवले आहेत होय?" खूष होऊन आजीने शेजारणींना ती पुरचुंडी दाखवली.

याबद्दल जेव्हां त्या साऱ्याजणी मिळून बोलत होत्या तेव्हां दोन तरुण धांपा टाकीत तिथे आले व म्हणाले, "चंदूची आजी कुठे आहे? तो नारळाच्या झाडावरुन खाली पडला. आत्ता

- किशोर साहू -

त्याच्या डोक्याला फार मोठी जखम झाली आहे. गांवच्या पाटलाने त्याला गाडींत घालून शहरांतल्या दवाखान्यांत नेले आहे. त्याच्या पेटींत कांही रुपये आहेत, ते आजीला सांगून घेऊन यायला चंदूने आम्हांला सांगितले आहे.'' घाबरून जाऊन आजी रडायलाच लागली. तिने ती पुरचुंडी त्यांना दिली. ते पैसे घेऊन निघून गेले. आजी तिथेंच ओटीवर हुंदके देत बसली होती.

तासाभराने डोक्यावर तांदळाचे पोते घेऊन चंदू तिथे आला. तो दुरुन येताना दिसताच आजीला खूपच आनंद झाला. ती पुढे जाऊन त्याला पाहात म्हणाली, ''तुला अजून दुखतंय कां? आता जखम कशी आहे? डॉक्टरांनी काय सांगितलं?

चंदूला जेव्हां सारी हकीकत कळली तेव्हां नाराजीने तो प्रथम आजीवर खूप चिडला. जरा वेळाने राग शांत झाल्यानंतर तो नाराजीने म्हणाला, ''माझी सारी मेहनत तू धुळीला मिळवलीस. पैसे सांठवून शहरांत व्यापार सुरुं करायची आणि तुला सुखांत ठेवायची माझी फार इच्छा होती. पण तुझ्या नशिबांतच सुख नाही दिसत ठेवलेलं!'' आणि तो रागारागाने न जेवताखाता तिथून चालता झाला.

चंदूचे बोलणें आजीच्या मनाला लागले. ती तिला फार वाईट वाटले. ती देखील जेवली नाही. स्वतःशीच बडबडूं लागली, ''छे! असं जगण्यापेक्षां जंगलात गेले तर निदान भुतेखेते मला मारुन तरी टाकतील.'' ती घरांतून चालत गेली, व एका वडाच्या झाडापाशी बसली, आणि म्हणूं लागली, ''इतका अंधार झालाय, पण एकही भूत मेलं कुठे दिसत नाही'' आणि 'भुतांनो, हडळींनो,'' अशा जोरजोराने हांका मारुं लागली.

दोन ठेंगणी भुते तिच्यासमोर येऊन तिला दरडावून म्हणाली, ''कां उगाच ओरडतेस ग? आमच्याशी तुझं काय काम आहे?''

त्यांना पाहून तिला आनंद झाला. तिने आपली सारी कथा त्यांना सांगितली. त्या भुतांना तिची दया आली. ते आपसांत हळूंहळूं कुजबुजू लागले. ''आजीच्या सांगण्यावरुन वाटतंय कीं बगळ्यांच्या तलावाजवळच्या झोंपडीत जी चोरटी मुले राहातात, त्यांचीच ही लबाडी असावी बहुतेक! त्यांनी आधीच एका मुलीला फसवून इथें आणलंय. ती बिचारी मुलगी सारखी

रडत असते.'' नंतर त्या दोन भुतांनी आजीला म्हटलं, ''आजी, तुमच्या नातवाचे पैसे परत मिळाले तर तुम्ही घरी जाल, कीं मरण्याचा तुमचा निश्चय कायम आहे?''

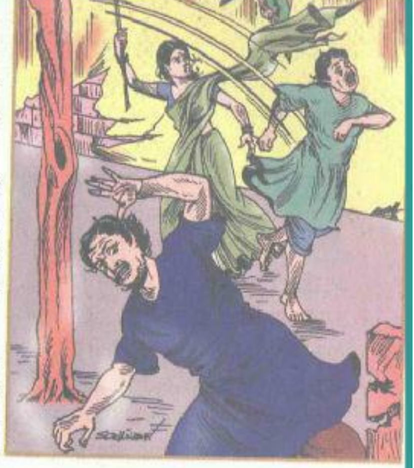
आजीने खुषींत म्हटलं, ''पैसे जर परत मिळाले तर मी अगदी आनंदाने घरीं परत जाईन. अरे, मग मला कांही मरायची इच्छा राहाणार नाही रे! माझ्या नातवाला, चंदूला, आनंदात असलेला मला पाहायचाय!''

दोन्ही भुतांनी तिला बगळ्यांच्या तलावा-जवळच्या झोंपडीपाशी नेले, आणि तिला त्यांनी सांगितलं, ''इथेंच एका बाजूला लपून उभी राहा आणि झोंपडीत काय गंमत होईल ती फक्त पाहा.'' दोन्ही भुतें झोंपडीत शिरली.

आंत एक रूपवती मुलगी त्या भुरट्या चोरांना रडत रडत सांगत होती, ''मला सोडून द्या हो, तुम्हाला हवे असतील तर माझ्याजवळचे दागिने, पैसे - सारं सारं घेऊन टाका!''

त्यावर ते चोर जोराने हंसले आणि तिला म्हणूं लागले, ''तसं नाही चालणार. आमच्यापैकीं एकाशी तू लग्न केलं पाहिजेस.''

दुसऱ्याच क्षणीं त्या मुलीचे कालीमातेत रुपांतर झालं. तिचे डोळे लाललाल दिसूं लागले. कोपऱ्यांत पडलेली काठी तिने उचलली आणि त्या दोघांना तडाखे मारत ती बोलूं लागली, ''तुम्ही माझं म्हणणं ऐकत नाही कां? तुम्हाला मी कोण वाटले? अरे, मी भुतांच्या आजीची लाडकी मुलगी आहे. आता मी तुमचा नीट

समाचार घेते बरं!''

तिच्या काठीचा प्रसाद सहन होईना म्हणून दोघेही चोर झोंपडीच्या बाहेर पळत आले. ते दाराबाहेर आल्यानंतर लगेच बाजूला लपलेल्या भुताने त्यांना दोरीचा फांस घालून घट्ट पकडले आणि त्या मुलीकडे नेले. दुसऱ्या भुताने तिच्या शरीरांत प्रवेश केलेला होताच. या आकस्मिक गडबडीमुळें चोर फारच घाबरले.

त्या मुलीच्या शरीरांत जे भूत होतं त्याने आजीला आंत बोलावले व चोरांना सांगितले, ''तुम्ही या भोळ्या आजीला फसवले आहे ना?''

चोरांनी लागलीच चोरी कबूल केली. ते थरथर कांपत होते. ''किती दुष्ट आहात तुम्ही! तुम्हाला लाज नाही वाटत? तावडतोब तिचे पैसे परत देऊन टाका पाहूं.'' चोरांनी निमूटपणें ती पुरचुंडी

आजीला दिली. भूत त्या चोरांना पुढें म्हणाले, ''तुम्ही नव्यानेच चोऱ्या करायला लागला आहात ना, म्हणून तुम्हाला फक्त काठीनेच चोप दिला आहे. नाहीतर तुम्हाला आम्ही चावून चावून खाऊन टाकलं असतं! चालते व्हा इथून आणि मेहनत करुन जगायला शिका!''

चोर तिथून पळून गेले. त्यानंतर भुतांनी आपले खरे रूप प्रकट केले. ते पाहून ती मुलगी फारच घाबरली. भुतांनी तिला गोड बोलून समजावले. तेव्हां त्या मुलीने सांगितले कीं तिचे नांव शांता होते. सावत्र आईच्या त्रासाला ती कंटाळली होती. म्हणून घरांतून थोडे पैसे व सावत्र आईचे दागिने घेऊन ती पळाली, परंतु या चोरांनी तिला पकडून इथें आणले होते.

भुतांनी लक्ष्मीला आजीची व चंदूची कहाणी सांगितली व पुढे त्यांनी तिला सुचवले, ''तू खूप सुंदर आहेस, सुशील आहेस. आम्हाला वाटतं तू या आजीच्या नातवाशी लग्न केलेस तर ठीक होईल. आजीबाई, तुला काय वाटतं?''

भुतांची ही सूचना ऐकून आजी फारच सुखावली. ती म्हणाली, ''यांत काय सांगायचं रे? तुम्ही तर अगदी माझ्या मनांतली गोष्ट बोललात.'' तेवढ्यांत 'आजी, आजी' अशी चंदूची हांक ऐकूं आली. आजीने पटकन लक्ष्मीचा हात पकडला आणि पुढें येऊन ती ओरडली, ''अरे चंदूबाळा, मी इथेंच आहे रे!''

चंदू आजीजवळ येऊन रुसक्या स्वरांत म्हणाला, ''रागाच्या भरांत मी कांहीतरी बोलून गेलो, आणि तू इकडे अंधारात कशी आलीस? तुझ्याशिवाय मी एकटा कसा राहूं शकेन?''

आजीने प्रेमाने हंसतहंसत म्हटले, ''शेवटी पैसे गेलेत तरी कुठे? तुझ्यासाठी एक सोन्यासारखी बायको त्या पैशांमुळे आणलीय मी! ही बघ.'' तिने लक्ष्मीचा हात धरुन तिला पुढे केले. तिचे सौंदर्य पाहून चंदू मोहित झाला. तिलाही उमदा चंदू आवडला. पंधरवड्यांतच त्या दोघांचे मंदिरात लग्न लागले. चंदूने नंतर शहरांत व्यापार सुरुं केला. लक्ष्मी आजीची चांगली देखभाल करुं लागली. आता आजी अगदी थाटांत राहूं लागली.

खास बातम्या

टियाच्या टिप्स्

लंडनमधे राहाणारी पांच वर्षांची टिया लॅवर्न रॉबर्टस ही छोटी मुलगी कधी स्टॉक एक्सचेंजमधे गेलेली नाही. पण ती तुम्हाला बाजारांतल्या टिप्स् देऊं शकते. एका विशिष्ट दिवशी, शेअर बाजारांत कांही प्रमुख कंपन्यांच्या भावांत सोळा टक्के घसरण होती, पण टियाने केलेल्या भाकितानुसार तिच्या शेअर्सची किंमत ५.८ टक्क्यांनी वाढली. त्याच दिवशी एका प्रसिद्ध व्यापार समीक्षकाचे ४६ टक्क्यांनी नुकसान झाले, पण एका ज्योतिषाचे नुकसान फक्त ६.२ टक्केच झाले. वर्षअखेरीस शेवटल्या सहा आठवड्यांत तिने चांगल्या शेअर्सची खरेदी केली. त्यांत कॅडबरी, श्वेप्स्, प्रुडेन्शियल व पिअरसनचा समावेश होता.

शहरी आयुष्यापेक्षां जंगल बरें!

सोळा वर्षांच्या जंतन बहारीने शालेय शिक्षणासाठी शहरी जीवन नाकारले. जे अधिकारी त्याला आकर्षक प्रलोभन दाखवून बोलावीत होते, त्यांना त्याने आपल्याला जंगलातच राहाणें पसंत आहे असे सांगितले. मलेशियांतल्या टेमॉकमधल्या सर्वांत छोट्या आदिवासी जमातींतला हा मुलगा आहे. ''मला जंगलाबद्दल प्रेम आहे आणि त्याऐवजीं नागरी जीवन स्वीकारायची कल्पना मला मान्य नाही'' असे त्याने सांगितले. पहांग राज्यांतल्या एका जंगलांत नऊजणांच्या कुटुंबात तो एका लांकडाच्या

सहज गुण

राम आणि भीम शेजारी होते. राम श्रीमंत होता. भीमही सुखवस्तू होता. पण गांवकरी मात्र भीमच्या दयाळूपणाची फार थोरवी गात असत.

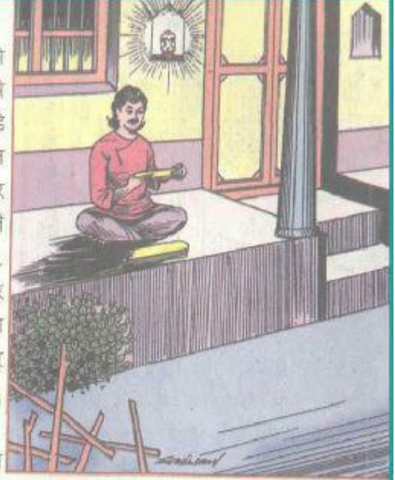
यामुळें रामला भीमचा फार हेवा वाटत असे. लोकांकडून कौतुक करुन घ्यायचं तर आपणही कांहीतरी करायला हवं असं त्याच्या मनांत आलं. त्याच्या घरी दान मागायला कुणी आलं तर तो मदत देऊं लागला. गांवातल्या मंदिरासाठी त्याने मोठी देणगी दिली. तरीही लोक कांही रामची स्तुती करीनात. उलट ते भीमचे नेहमीसारखे कौतुक करीत राहिले. रामला हे सहन होईना.

एके दिवशी रामचा एक दूरचा नातलग गोविंद त्याच्या घरी आला. रामने गोविंदजवळ आपली खंत उघड केली. गोविंद म्हणाला, "या जगांत प्रचाराचं फार महत्व आहे. कोणत्याही गोष्टीची जाहिरात झाली नाही तर लोक त्याच्याकडे लक्ष देत नाहीत. लहानसा उपकार जरी असला तरी त्याची भरपूर जाहिरात हवी. चार दिवसांनंतर इथें प्रमोद नांवाचा एक सद्गृहस्थ येणार आहे. त्याचं आदरातिथ्य जर तू योग्य प्रकारे केलंस तर तुला फायद्याचं होईल."

प्रमोद त्या गांवातल्या महातंत्री नांवाच्या पंडिताजवळ खास पद्धतीचे तंत्रशास्त्र शिकण्यासाठी येणार होता. ते शिक्षण चालूं असताना त्याला स्वतःचा स्वयंपाक करावा लागणार होता. कुणाच्याही घरांत पाऊल टाकण्याची त्याला परवानगी नव्हती. त्याला

- कपिल जोशी -

पलंगावर न झोंपता जमिनीवर झोंपायची सक्ती होती. कोणत्याही परिस्थितींत या नियमांचे उल्लंघन त्याने करायचे नव्हते. जंगलातून लांकडे गोळा करुन एखाद्या झाडाखाली आपले भोजन बनवायचे, अशी अट होती. कुणी त्याला बाहेर ओसरीवर झोंपायची अनुमती दिली, तर ते चालले असते. तो शिक्षणक्रम अवघड होताच. पण त्याहीपेक्षां अभ्यास चालूं असेपर्यंत हे इतर नियमही फार कडक होते. ही कठोर साधना करताना जर आपण प्रमोदला मदत केली तर तो गांवभर आपली जाहिरात चांगली करेलच, असे रामला वाटले.

प्रमोदबद्दलची सारी माहिती गोविंदकडून कळली म्हणून राम फारच खूष झाला. त्याने आग्रहाने सांगितले, "प्रमोदला माझ्याच घरीं धाड बरं का!" गोविंदने होकार दिला व ज्या कामासाठी तो तिथे आला होता ते पुरे करुन तो परत गेला.

त्यानंतर दोन दिवसांनीच रामच्या घरी प्रमोद आला व म्हणाला, "मला गोविंदकडून आपले नांव व माहिती कळली. मी आपली खूप प्रशंसा ऐकलेली आहे. आपल्या घराच्या छायेंत जर माझा अभ्यास पूर्ण झाला तर मी स्वतःला भाग्यवान समजेन."

सकाळीं लौकर उठून प्रमोद नदीवर जाऊन, दैनंदिन आन्हिकें उरकून, स्नानसंध्या आटोपून, कांहीतरी फळे तोडून खाई. नंतर महातंत्रीच्या घरी जाऊन अध्ययन करी. दुपारी पुन्हां नदीवर जाऊन आपले जेवण शिजवी व जेवण उरकून पुन्हां अभ्यासाला सुरवात! रात्रीं कांहीतरी फळांवर भूक भागवी आणि रामच्या घराच्या ओसरीवर झोपून जाई.

त्या गांवातल्या प्रत्येक घरांतल्या ओसरीवर एक दिवा रात्रभर जळत ठेवायची पद्धत होती. त्या दिव्याच्या उजेडांत प्रमोद पुन्हां आपल्या विषयाचा अभ्यास करी.

असे चारसहा दिवस गेले. प्रमोदकडून कांहीच कौतुकाचे शब्द ऐकायला आले नाहीत, म्हणून राम आता जरा प्रमोदवर नाराज झाला. प्रमोद कांही रामचे गुणगान इतरांजवळ करीत नव्हता. रामच्या पत्नीला वाटत होतं कीं आपल्याच दारांत हा झोंपतो, पण आपल्याला

खास असा आदरभाव कांही दाखवत नाही. रामची मुलेंही प्रमोदवर नाखूष होती. तो त्यांना झोंपायला जाण्यापूर्वी गोष्टीबिष्टी कांही सांगत नव्हता ना! रामने कसाबसा धीर धरला आणि आठवडा झाल्यानंतर प्रमोदला त्याने सरळ आपल्या मनांतली रुखरुख सांगितली.

प्रमोदला वाईट वाटले. तो म्हणाला, "अहो, माझं सारं लक्ष या अभ्यासावरच केंद्रित झालेलं आहे. माझ्याकडून तुम्हाला हा त्रास झाला त्याबद्दल मला माफ करा. मी माझी चूक सुधारीन."

त्या दिवसापासून प्रमोद रामच्या कुटुंबियांशी थोडा वेळ गप्पाटप्पा करुं लागला. चारपांच दिवसानंतर राम त्याला शेतांत पाठवूं लागला. रामची पत्नी त्याला बाजारहाट करण्यास सांगू लागली, नि मुले त्याला नदीवर खेळायचा आग्रह करुं लागली.

तीनचार दिवसांत प्रमोदला वाटलं कीं असंच जर रोज चाललं तर अभ्यासक्रम मागे पडेल. म्हणून त्याला सांगितलेली कामें करायला तो नकार देऊं लागला. रामला राग आला. तो प्रमोदला म्हणाला, "आमच्या प्रतिष्ठेला साजेसा इतरांपेक्षां मोठा दिवा मी आमच्या ओसरीवर लावतो, म्हणून तुला रात्रीं अभ्यास करता येतो. आजपासून त्या दिव्यासाठी लागणारे तेल तू विकत आणत जा."

त्या शिक्षणक्रमाच्या नियमांनुसार विद्यार्थ्याला रोजचा खर्च कमी ठेवायची अट होती. म्हणून प्रमोदने रामला सांगितलं कीं तो खर्च त्याला परवडणारा नव्हता. राम एकदम चिडला आणि त्याने दिवा ठेवायचे बंद केले. म्हणून प्रमोद आता शेजारच्या भीमच्या ओसरीवरच्या दिव्याच्या उजेडांत रात्रीं अभ्यास करुं लागला.

हे पाहून राम भीमला म्हणाला, "ही ओसरीवर दिवा लावून ठेवायची प्रथा कां सुरुं झाली ते माहिती नाही, पण त्याचा फायदा घेणाऱ्यांना मात्र त्याबद्दल कांहीच वाटत नाही. आता प्रमोदचंच बघ की. तूदेखील आता ही दिवा ठेवायची पद्धत बंद कर. मी गेल्या आठवड्यापासून ही पद्धत बंद करायची असे ठरवले आहे."

भीम म्हणाला, "तो आमच्या ओसरीवर अभ्यास करतो? हे मला माहिती नव्हतं. मी आता त्याच्यासाठी मोठा दिवा लावून ठेवीन."

"आणि त्याच्या शिक्षणासाठी तुझा तेलाचा खर्च आणखी वाढवशील?" रामने चिडून विचारले.

"देवाच्या दयेने यंदा पीकपाणी चांगलं आलंय. घरांत मला कांहीही कमी नाही. याच्या शिक्षणासाठी माझी कांही मदत झाली तर मी स्वतःला भाग्यवान समजेन. मी आता त्याला सांगतो कीं आजपासून आमच्याच ओटीवर झोंपत जा." भीमने उत्तर दिलं.

राम संतापला होता पण गप्प राहिला. त्याला वाटलं कीं भीमालाही प्रमोदचा कंटाळा येईल आणि तो त्याला जायला सांगेल. पण तसं घडलं नाही. उलट भीमने मोठा दिवा तर ठेवलाच, त्याशिवाय प्रमोदला वारा घेण्यासाठी एक पंखाही दिला. भीमची मुलें येताजाता प्रमोदसाठी दुकानांतून सामान आणून द्यायला लागली. त्याच्यासाठी वाळलेली लांकडे गोळा करुं लागली. अभ्यास पुरा होईपर्यंत प्रमोद त्या घरांतून दुसरीकडे गेला नाही. अभ्यासक्रम जेव्हां पूर्ण झाला, तेव्हां प्रमोद भीमच्या कुटुंबाचे खूप कौतुक करुं लागला. त्यांची दयाळू वृत्ती व औदार्य याचे गुणगान तो सर्वांना ऐकवूं लागला. भीमाचा चांगुलपणा साऱ्या गांवाला कळला. आपला अंदाज कुठे चुकला ते कांही रामला समजेना.

कांही दिवसानंतर गोविंद पुन्हां रामकडे आला होता. तेव्हां राम त्याला म्हणाला, "प्रमोदला आमच्या घरीं पाठवून तू आम्हाला नांव मिळवण्याची एक चांगली संधी दिली होतीस. पण काय गोंधळ झाला कोण जाणे, ती संधी हुकलीच."

गोविंदने हंसत उत्तर दिले, "दुसऱ्यांची सतत तुलना, चढाओढ केली कीं आपल्या मनांत मत्सर जागा होतो. तू राग मानूं नकोस. पण भीमाची उपकार-वृत्ती हा त्याचा सहज गुण आहे. तो गुण तुझ्यांत नाही इतकेच!"

या महिन्याची प्रश्नावली भारत आणि क्रीडाजगताभोंवती गुंफले ... जागतिक विक्रम नोंदवलेले आहेत.

१. पहिली ऐशियाड केव्हां आणि कुठे भरली होती?

२. १९८२ मधें नवी दिल्लीमधें भरलेल्या नवव्या आशियाई खेळांचे बोधचिन्ह होते?

३. नवव्या ऐशियाडमधें वीस किलोमीटर चालण्याच्या स्पर्धेत कोणत्या क्रीडापटूने सुवर्णपदक जिंकले होते? त्याने किती वेळ घेतला?

४. १९०८ पासून झालेल्या ऑलिंपिक्स स्पर्धांमधे भारताने किती वेळां हॉकीचे विजेतेपद जिंकले?

५. ऑलिंपिक्समधें कोणत्या महिलेने अंतिम फेरीमधें प्रवेश केला होता?

६. आशियाई खेळस्पर्धांत पहिले सुवर्णपदक मिळवणारी कोणती महिला होती?

७. कांही खेळांसाठी दिलेल्या चषकांची नांवे खाली दिली आहेत. त्या खेळांची नांवे सांगा.
(अ) झांशी राणी चषक, (ब) सुब्रोतो कप, (क) मुथय्या कप.

८. भारताच्या प्रसिद्ध क्रीडापटूंना कांही किताब कौतुकाने बहाल केलेले आहेत. त्यांची नांवे सांगा.
अ) उडणारा शीख, ब) छोटा मास्टर, क) जादुगार.

९. इंग्लिश खाडी पोहून जाणारा पहिला भारतीय कोण व त्याने आणखी एक कोणता पराक्रम नोंदवला?

१०. बॅडमिंटनमधें जागतिक विजेतेपद कोणत्या भारतीयांने प्रथम मिळवले? राष्ट्रीय ज्युनियर विजेतेपद त्याने मिळवले तेव्हां त्याचे वय किती होते?

११. जगांतले सर्वांत उंच ठिकाणी असलेले क्रिकेटचे मैदान भारतांत कुठे आहे?

(उत्तरें पुढील अंकी)

जानेवारी २००३ च्या प्रश्नावलीची उत्तरें

१. १०,००० मेगावॉट
२. १९८६
३. जर्मनी
४. पृथ्वी
५. राकेश शर्मा - ३ एप्रिल १९८४, कल्पना चावला १९ ऑक्टोबर, १९९७.
६. १९५७
७. १९५३
८. कोलकाता - १९५४ नवे सेक्रेटरियेट (१४ मजली)

गणेश पुराण

श्रीकृष्णाला आश्चर्य चकित झालेला पाहून रुक्मिणी स्मित करून त्याला म्हणाली - "होय, नाथ! माझ्या मनात आनंद मावेनासा झाला आहे. ही कन्या आपल्यावर किती जीव टाकते आहे! मला तिच्या अंतकरणातील आपल्याविषयींचे प्रेम इतके आत्मीयतेचे भासले की ती जणूं कांही आपल्याला ह्रदयांत खोल ठेवू इच्छिते आहे!"

"तर मग तू आपल्या मनांत काय आहे, हे नाही सांगितलेस!" कृष्णाने विचारले.

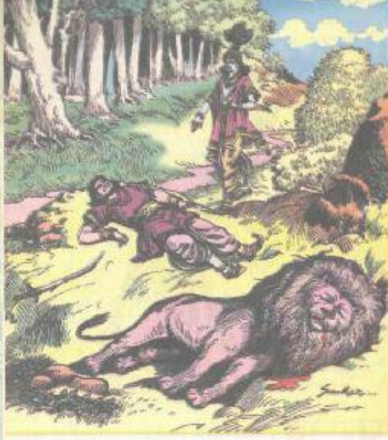
"आपल्या ह्रदयांत एका अणूसारखी वास करण्याची माझी इच्छा आहे, मग तुम्हाला कोणीही आपल्या मुठींत ठेवले तरी हरकत नाही." रुक्मिणी म्हणाली.

"रुक्मिणी, तू केवढे मोठे तत्वज्ञान तितक्याच सूक्ष्म शब्दांत सांगितलेस! म्हणून तर मी स्वेच्छेने तुझे हरण केले." कृष्ण म्हणाला.

"मला जे मनापासून वाटले तेच मी निवेदन केले. सत्यभामेचे प्रेम माझ्या भावनेपेक्षा फार मोठे आहे. प्रभो, माझ्या ह्रदयांत आपल्याविषयी भक्ती भावना आहे!" रुक्मिणी बोलतच होती, तिला अडवून श्रीकृष्ण स्मित करून म्हणाला, - "रुक्मिणी, तू तत्वज्ञानाच्या गोष्टी बोलू नकोस!"

त्यानंतर आणखी काही दिवस लोटले आणि अफवा पसरली की श्रीकृष्णाने स्यमंतक मणी चोरला. सत्राजित त्या दुःखाने वेड्यासारखा फिरूं लागला. तो आरोप खोटा की खरा हे वास्तविक कोणालाच माहीत नव्हते.

कृष्ण मनांतल्या मनांत विघ्ननाश गणनाथाचे स्मरण करून त्याला म्हणाला - "विघ्नेश्वरा, ही

सर्व तुझीच लीला आहे. तुझी कृपा असेल तसेच होणार!" नंतर तो स्यमंतक मण्याच्या शोधार्थ जंगलाच्या दिशेने निघाला.

सत्राजितच्या मनांत सत्यभामेचे लग्न त्याचा भाचा शतध्वनु राजाशी करून द्यावे असे होते, आणि त्यासंबंधी बोलणी करण्यासाठी त्याने आपला धाकटा भाऊ प्रसेनजित याला शतध्वनु याच्याकडे पाठविले होते. प्रसेनजित स्यमंतक मणी गळ्यांत घालून जंगलाच्या वाटेने जात असतां त्याला एका सिंहाने ठार केले. जांबुवानाने त्या सिंहाचा वध करून तो स्यमंतक मणी आपली मुलगी जांबुवती हिला आणून दिला.

प्रसेनजित परत न आलेला पाहून सत्राजित सांगत सुटला कीं श्रीकृष्णाने तो मणी चोरला. तिकडे शतध्वन व जरासंध सत्यभामेशी विवाह करण्यास उतावीळ झाले होते. त्यांनी सत्राजिताला कळविले की ते आपला शत्रू कृष्ण याचा कांटा काढण्यासाठी सत्राजिताच्या मदतीला धांवून येत आहेत.

स्यमंतक मण्याच्या शोधार्थ हिंडत असताना कृष्णाला प्रसेनजिताचे प्रेत व सिंहाचा मृत देह दिसला व त्याच्याजवळ जांबुवानाच्या पावलांच्या खुणा दिसल्या. म्हणून तो त्या पावलांच्या खुणांच्या अनुरोधाने जांबुवानाच्या गुहेपर्यंत गेला.

त्या गुहेत जांबुवानाची मुलगी जांबुवती तो मणी घेऊन त्याच्याशी सागरगोट्यासारखी खेळत असलेली दिसली.

मणी घेण्यासाठी श्रीकृष्णाने जांबुवतीचा हात धरला. परंतु जांबुवतीने आपला हात सोडवून घेण्याचा प्रयत्नही केला नाही व तिरक्या नजरेने श्रीकृष्णाच्या दृष्टीला दृष्टी भिडवून ती त्याच्याकडे पाहू लागली. त्याचवेळी जांबुवानाने कृष्णाला पाहिले व त्याला मारण्यासाठी तो धावला. त्या घटकेपासून लागोपाठ बारा दिवस त्यांचे परस्परांशी मल्लयुद्ध चालू होते. श्रीकृष्णाने जांबुवनाच्या छातीत मुष्टिप्रहार केला, तेव्हां जांबुवानाला श्रीकृष्णाच्या रूपांत श्रीरामचंद्राचे दर्शन घडले.

जांबुवानाने तत्क्षणीं श्रीकृष्णाचे पाय धरले व त्याची माफी मागून निवेदन केले - "कृष्णा, तू जांबुवतीचे पाणिग्रहण केलेच आहेस. आता जांबुवती तुझीच आहे." असे सांगून जांबुवानाने स्यमंतक मणी व जांबुवतीला कृष्णाच्या हाती सोंपविले.

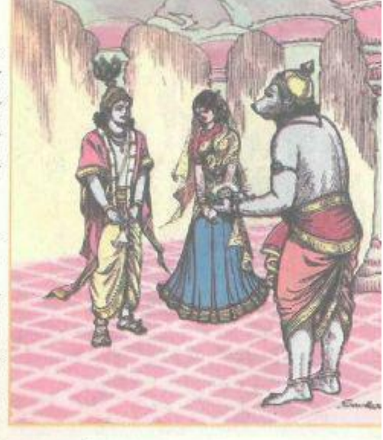
त्यानंतर श्रीकृष्ण, जांबुवती, व जांबुवानाला बरोबर घेऊन द्वारकेला आला आणि त्याने

स्यमंतक मणी सत्राजितला आणून दिला. जांबुवानाने सत्राजितला स्यमंतक मणी त्याच्या हाती कसा आला हे सांगितले. सत्राजित पश्चाताप करून म्हणाला - "कृष्णा, आपली संपत्ति घालवून बसणारा पापी असतो, असे म्हणतात, तेव्हां तुला वाटेल तो दंड मला दे!"

कृष्ण म्हणाला - "सत्राजिता, पश्चातापाच्या अश्रूंनीच अशा चुकीचे क्षालन होते!"

त्यानंतर सत्राजिताने स्यमंतक मणी कृष्णाला भेट म्हणून दिला व सत्यभामेचे पाणिग्रहण करण्यास विनंती केली. श्रीकृष्णाने सत्यभामेचे पाणिग्रहण करण्याचे स्वीकारले व स्यमंतक मणी परत केला. तेव्हां सत्यभामेने आपल्या वडिलांकडे सार्थ दृष्टीने पाहिले. जणूं कांही ती म्हणत होती - "बाबा, स्यमंतक मणी मोठा आहे कीं मी, हे तुम्हीच आता ठरवा!" नंतर उघड म्हणाली - "तुम्ही विघ्ननाश गणनायकाचे महात्म्य ओळखल्याशिवाय मनांत आले ते बोललात. मी विघ्नेश्वराला शरण गेले. त्याच्यावरच माझा पूर्ण विश्वास आहे. त्यानेच माझे मनोरथ पूर्ण केले." असे म्हणत तिने दोन्ही हात जोडून विघ्नेश्वराचे ध्यान केले व त्याला नमस्कार केला.

तेव्हां विघ्नेश्वर लीलारूप धारण करून म्हणाला - "देवाला जो खरोखर प्रिय असतो व जो सद्भावनेने भगवंताचे चिंतन करतो, त्यालाच तो पावतो." पुढे तो म्हणाला - "सत्यभामेशी विवाह करून श्रीकृष्ण सत्यभामेचा प्रियकर म्हणून सर्व प्रसिद्धी प्राप्त करील." असे म्हणत गणनायकाने आशीर्वादस्वरूप अक्षता श्रीकृष्ण

व सत्यभामेवर टाकल्या.

श्रीकृष्णाने भक्तिपूर्वक विघ्नेश्वराला प्रणाम केला व म्हणाला - "विघ्नेश्वरा, ही सर्व तुझी लीला आहे. तुझ्या कृपेने मी दोषारोपाच्या पापांतून मुक्त झालो आणि स्यमंतकण्याहूनही एक अनमोल रत्न अशा सत्यभामेची प्राप्ती मला झाली." त्यानंतर विघ्नेश्वर म्हणाला - "जे लोक स्यमंतक मण्याची गोष्ट ऐकतात ते दोषारोपांतून मुक्त होतात." असे सांगून गणनायक अंतर्धान पावला.

सत्राजिताने श्रीकृष्णाचे चरण धुतले आणि सत्यभामेसारख्या कन्येचे दान करून तो स्वतःला धन्य मानूं लागला. श्रीकृष्णाचा जांबुवतीबरोबरही यथाविधि विवाह झाला. जांबुवान श्रीकृष्णाला म्हणाला - "कृष्णा, तू रामावतारात असताना तुझ्याशी मल्लयुद्ध करण्याची इच्छा मी व्यक्त केली होती. त्यावेळी

मी असेही म्हटले होते की तुझ्यासारखा जामात प्राप्त करणारा श्वशुर हेवा करण्यासारखा आहे. आता माझ्या मनांतल्या त्या दोन्ही इच्छा आज पूर्ण झाल्या. मी धन्य झालो. मी जीवनमुक्त झालो!'' असे सांगून तपश्चर्या करण्यासाठी जांबुवान निघून गेला.

त्यानंतर कांही दिवसांनी शतध्वनूने प्रतिकार भावनेने सत्राजिताचा वध केला आणि स्यमंतक मणी घेऊन कृतवर्मा व अक्रूराबरोबर तो पळून गेला. श्रीकृष्णाने सत्यभामेच्या मनाचे सांत्वन करून शतध्वनूला युद्धांत ठार केले. कृतवर्मा व अक्रूर स्यमंतक मणी घेऊन पळून गेले. त्यांचा शोध काढून कृष्णाने स्यमंतक मणी आणला व पित्याचे एक स्मृतिचिन्ह म्हणून तो सत्यभामेला दिला.

त्यानंतर कृष्णाने मित्रविंदा, कालिंदी, भद्रा, नाग्नजिती, लक्षणा नांवाच्या राजकन्यांशीसुद्धा विवाह केला. अष्टभार्यांसह कृष्णाने संसार थाटला व दरवर्षी गणेश चतुर्थीला गणेशाची पूजा करू लागला.

स्यमंतक मण्याच्या प्रभावामुळें सत्यभामेचे अंतःपुर जणूं कांही सोन्याची खाणच झाले. त्या सोन्याच्या सहाय्याने सत्यभामेने निरनिराळी अमूल्य आभूषणे विकत घेतली व आपले अंतःपुर अनमोल पैठण्या व साड्यांनी भरून काढले.

श्रीकृष्णाच्या अष्ट महिषींत तिचे अंतःपुर सर्वांत अधिक ऐश्वर्य संपन्न झाले. म्हणून तिला गर्व होऊ लागला की तीच श्रीकृष्णाच्या आठही राण्यांत श्रेष्ठ व कृष्णाची सर्वांत लाडकी राणी आहे.

श्रीकृष्णाच्या अष्टमहिषीत जांबुवती वीणावादनांत निपुण होती. नारदमुनी आकाशमार्गे आपली अपूर्व वीणा वाजवीत प्रयाण करीत होते. तेव्हां त्यांना थट्टा करीत कोणीतरी हंसत असल्याचा आवाज एकूं आला.

नारदाने चकित होऊन चहूंकडे नजर फिरविली व विचारले - ''हे कोण हंसते आहे?''

तेव्हां आकाशवाणी झाली - ''नारदा, तुला अद्याप बरेच शिकावयाचे आहे. तुला वाटते आहे की तू वीणावादनांत अद्वितीय आहेस. पण तू चुकतो आहेस, म्हणून हसूं आले.''

नारद विचार करू लागला - 'मला ही विद्या कोणाजवळ शिकावी लागणार आहे बुवा!' तितक्यांत विघ्नेश्वर प्रगट होऊन म्हणाला - ''जांबुवतीजवळ वीणावादनातील मुख्य गोष्टी शिकून घे.'' तेव्हां नारदाने श्रीकृष्णाच्या अनुग्रहाने जांबुवतीजवळून वीणावादनातील सर्व वैशिष्ट्ये शिकून घेतली.

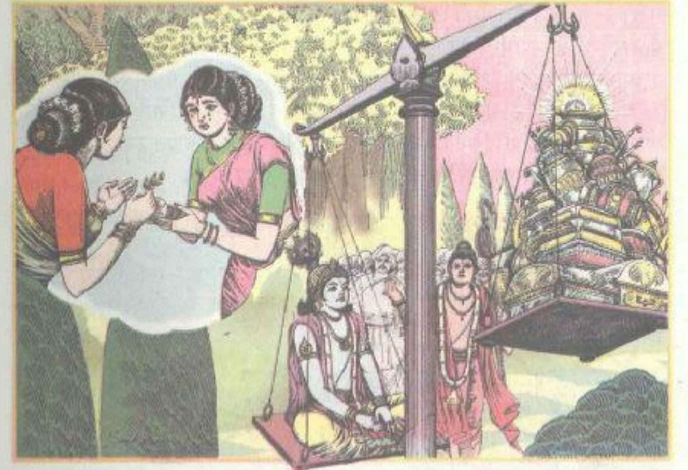
एके दिवशी श्रीकृष्ण रुक्मिणीच्या अंतःपुरांत

बसला असतां नारदाने तेथे प्रवेश करून पारिजातकाचे एक फूल कृष्णाला दिले. कृष्णाने ते रुक्मिणीला दिले. ते कळल्यावर सत्यभामा रुसून बसली. कृष्णाने मोठ्या कष्टाने तिची समजून घातली व तिला बरोबर घेऊन तो गरुडवाहनावर इंद्राच्या स्वर्गात गेला. नंदनवनात पारिजातक वृक्ष होता. तो उपटून सत्यभामेच्या अंगणात लावला. तरी सत्यभामेच्या मनांत नित्य ही शंका राहू लागली की कृष्णाचे प्रेम तिच्यावर कमी होऊ लागले आहे की काय! तिच्या मनांतलीही शंका नित्य वाढतच गेली. कृष्णाला आपल्या हातचं एक बाहुलं करून घेऊन त्याला आपल्या अंतःपुरातच ठेवून घेण्याची तिची इच्छा होती.

एके दिवशी नारदाने सत्यभामेच्या महालांत प्रवेश करून तिला सांगितले कीं तिने जर पुष्पक व्रत केले तर श्रीकृष्ण पूर्णपणें तिला वशीभूत होईल. त्या व्रताच्या नियमाप्रमाणे सत्यभामेने श्रीकृष्णाला नारदाला घेऊन त्याच्या हातावर पाणी सोडले. तेव्हां नारदाने श्रीकृष्णाच्या वजनाएवढे सोने देऊन कोणीही त्याला विकत घेऊं शकेल, असे सांगितले.

सत्यभामेने आपल्याजवळचे सर्व सोने तराजूंत घालून शेवटी स्यमंतक मणीसुद्धा घातला. तरी कृष्णाच्या बाजूचे पारडे खालीच राहिले व सोन्याचे वरच राहिले. तेव्हां सत्यभामेने आपला अहंकार सोडून रुक्मिणीची पायधरणी केली की श्रीकृष्णाला काय वाटेल ते करून तिने सोडवावे.

रुक्मिणी म्हणाली - ''ताई, श्रीकृष्णाची बरोबरी करू शकेल अशी एकच वस्तू आहे व ती

म्हणजे भक्ती. भक्तिपूर्वक आत्मसमर्पण करून एक तुलसीदलही टाकले तरी ते कृष्णाच्या वजनाबरोबर होईल!'' या शब्दांत रुक्मिणीने सत्यभामेच्या हातांत एक तुळशीचे पान दिले. सत्यभामेने ते पान आपल्या डोळ्याला लावून भक्तिभावनेने तराजूंत टाकले, त्यासरशी श्रीकृष्ण बसला होता ते पारडे एकदम वर झाले.

त्या क्षणांपासून सत्यभामेच्या मनांत ज्ञानोदय झाला. ऐश्वर्य व स्यमंतक मण्याविषयी तिच्या मनांतला मोह कायमचा नाहीसा झाला. श्रीकृष्णच आपले सर्वस्व असल्याची भक्तिभावना तिच्या मनांत उपजली. स्यमंतक मणी जे सोने देई ते ती श्रीकृष्णाच्या सल्ल्याप्रमाणे गोरगरिबांना व तीर्थयात्रा करणाऱ्या यात्रेकरूंना वाटूं लागली. आपल्या पित्याच्या स्मरणार्थ तिने अनेक धर्मशाळा बांधल्या व धर्मसत्रे उघडली आणि यात्रेकरूंच्या उतरण्याची व जेवणाची सत्राजिताच्या नांवाप्रमाणे 'सत्र' नांवाने प्रसिद्ध झाल्या.

त्यानंतर कांही दिवसांनी अर्जुन, व बलराम यांची बहीण सुभद्रेचा, विवाह झाला. तेव्हां सत्यभामेने स्यमंतक मणी सुभद्रेला अहेर म्हणून देऊन टाकला. अशा तऱ्हेने तो मणी पांडवांच्या घरी पोचला.

मण्याच्या सहाय्याने जे सोने मिळाले ते घेऊन युधिष्ठिराने राजसूय यज्ञ केला. त्यानंतर युधिष्ठिर द्यूतांत सर्व राज्य व वैभव आणि स्वतःबरोबर द्रौपदीसह आपल्या भावंडांना घालवून बसला. राजसूय यज्ञासमयी दुर्योधनाने पांडवांचे वैभव पाहिले. तेव्हांपासून त्याच्या मनांत पांडवांविषयी द्वेषभावना वाढली. पांडवांचे पुरोहित धौम्य यांनी अर्जुनाला सल्ला दिला कीं स्यमंतक मण्यामुळेच पांडवांवर एकामागून एक संकटे येत आहेत. यास्तव त्याचा त्याग करावा. तेव्हां अर्जुनाने तो मणी आपल्या गांडीवाच्या प्रत्यंचेवर ठेवून सर्वशक्ति लावून पृथ्वीवर सोडला. तेव्हां तो मणी पृथ्वींत खोल तिच्या गर्भात अदृश्य झाला.

पांडव द्यूतात हारल्यावर वनवासांत असताना त्यांना भेटायला नारद आला. त्याने सल्ला दिला कीं गेलेले सर्व राज्यवैभव प्राप्त करण्यासाठी त्यांनी श्रद्धा व भक्तिपूर्वक विघ्नेश्वराची आराधना करावी, आणि गणेशव्रत स्वीकारून अज्ञातवासांत प्रवेश करावा.

पंचवीस वर्षांपूर्वी चांदोबात प्रसिद्ध झालेली गोष्ट

मधुकरचे भाग्य

एंका गांवात एक श्रीमंत सद्गृहस्थ राहात होता. तो कर्णासारखा उदार होता. मधुकर या गृहस्थाकडे लहानपणापासून नोकरीस होता. एकदा तो सद्गृहस्थ मधुकरबरोबर बाजारांत गेला. तिथें त्याने चंदनाच्या लांकडावर कोरीवकाम केलेला एक मूल्यवान रथ पाहिला. त्या रथाला दोन घोडेदेखील जोडलेले होते. मधुकर देहभान विसरुन ती रथाची कोरीव प्रतिमा पाहात होता. जेव्हां त्या गृहस्थाने हे पाहिले तेव्हां त्याने तो रथ विकत घेतला व मधुकरला भेट दिला.

एके दिवशी त्यांच्या घरी एक पाहुणा आला. मधुकरच्या खोलींतला तो रथ पाहून तो पाहुणाही मोहित झाला. तो म्हणाला, ''किती सुरेख आहे हा रथ! असा रथ कुठे मिळेल?''

तो श्रीमंत सद्गृहस्थ लागलीच म्हणाला, ''तुम्ही हा घेऊन जा ना!'' आणि त्याने मधुकरच्या हातून तो रथ त्या पाहुण्याला दिला. मधुकरने आपल्या मालकाची आज्ञा पाळलीं, पण या गोष्टीने त्याला वाईट वाटले. त्याच्या मालकाच्या ते लक्षांत आले व तो मधुकरला म्हणाला, ''मीदेखील प्रथम खूप कष्ट करीत होतो व आयुष्य कंठीत होतो. माझा भाऊ म्हणून मी तुझी ओळख सर्वांशी करुन देतो. मला वाटलं कीं तुझ्यांतही माझ्यासारखीच दानी वृत्ती आहे.''

मधुकरचे मन या शब्दांमुळे जरा शांत झाले. या घटनेनंतर कांही दिवसांनी तोच पाहुणा आपल्या मुलीसह तिथे आला व म्हणाला, ''माझ्या मुलीचा विवाह आपल्या या भावाशी व्हावा अशी माझी इच्छा आहे.'' झालं, आता मधुकरला चंदनाच्या प्रतिमेबरोबरच चंदनाची मूर्ती असावी अशी सुंदर पत्नीदेखील मिळाली.

तो तुरुंगाच्या दाराजवळ आला. त्याने बांकून पाहिले तर त्या वाटेने एक इसम चालला होता. त्याला बोलावून मिस्किनने सांगितले, "मित्रा, हे धन घे आणि त्यांतून फळें, फुलें, डाळ विकत घेऊन ये. माझं एवढं काम तू करशील कां?"

तो इसम त्यावेळीं घाईत होता. त्याला नुकतंच कळलं होतं कीं त्याचा मुलगा अतिशय आजारी असून मृत्यूच्या दारांत होता. परंतु मिस्किनच्या केविलवाण्या शब्दांनी त्याचे हृदय हेलावले. आपले काम विसरुन त्याने त्या पैशांतून मिस्किनने सांगितलेल्या साऱ्या वस्तू आणल्या. मिस्कीनने त्याला आपली दुर्दशेची कहाणी सांगितली आणि परमेश्वराची आराधना करुन त्या वस्तूंचा प्रसाद त्या वाटसरूला दिला.

तो इसम जेव्हां घरी पोंचला तेव्हां त्याचा मुलगा एकदम चांगला हंसतखेळत त्याच्यासमोर आला. तेव्हांपासून तोदेखील त्या दिव्यपुरुषाची आराधना करायला लागला.

जशी मिस्किनची त्या दिव्यपुरुषावरची श्रद्धा वाढत गेली, तसे त्याचे भाग्यही उजळूं लागले. एक [illegible] शाही [illegible] उडत्या पक्षाच्या चोंचीतून राजकन्येचा कंठा जमिनीवर पडला. राजकन्येने तो कंठा पाहून म्हटले, "बाबा, हा हार माझाच आहे. यास्मिनवर मी उगीचच आळ घेतला."

मिस्कीनची पत्नी व मुलगी निरपराध असून आपण त्यांना उगीचच शिक्षा दिली याचे बादशाहाला फार दुःख झाले. त्याने लागलीच मिस्किनलाही मुक्त केले.

बादशाहा मिस्किनला म्हणाला, "मला माफ कर. माझ्या हातून ही फार मोठी चूक झाली आहे. तिचे परिमार्जन करण्यासाठी माझ्यापाशी एकच मार्ग आहे. तुमच्यासारख्या सात्विक परिवाराशी नाते जोडणें हे माझे सद्भाग्यच नाही तर दुसरे काय?"

मिस्कीन फारच आनंदित झाला. यास्मिनचा राजकुमाराशी मोठ्या थाटामाटांत विवाह झाला ही सारी त्या दिव्यपुरुषाची कृपादृष्टी आहे याची मिस्किनला सदैव जाणीव होती.

काय उत्तम आहे?

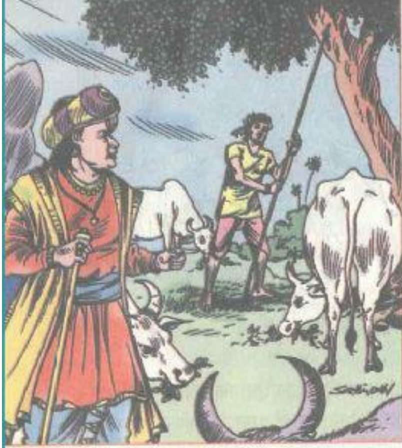
सुवर्णगिरी आणि भुवनगिरि ही राज्यें एकमेकांना लागून होती. शेजारी असली तरी पाण्याच्या बाबतींत दोन्ही राज्यांत फार अंतर होते. सुवर्णगिरीत लहानशा असल्या तरी तीन नद्या वाहात होत्या. जमीन चांगली सुपीक होती आणि शेतकरी दोन पिकें घेऊं शकत होते.

परंतु भुवनगिरीची स्थिती अगदी निराळी होती. त्या राज्यांत एकही नदी नव्हती. पाऊस वेळेवर पडत नसे. वरचेवर दुष्काळी परिस्थिती येत असे. पण त्यांचा राजा विमलादित्य एक समर्थ राजा होता. प्रजेच्या कल्याणासाठी तो सतत झटत असे. त्याच्या कारकीर्दीत उद्योगी प्रजाजनांची नेहमी प्रगती होत राहिली.

त्यावेळीं सुवर्णगिरीचा राजपंडित कमलनाथ भुवनगिरीच्या राजाला भेटायला आला व म्हणाला, "महाराज, केवळ नैसर्गिक साधन-संपत्तीबाबतीतच नव्हे, तर आमची सुवर्णगिरी सर्व कलांचेही माहेरघर आहे. "राजाने हंसून प्रत्युत्तर केले, "वा, फारच चांगली गोष्ट आहे." "आमचे महाराज आमचा सल्ला मानतात व त्याची कार्यवाही करतात, म्हणून संस्कृत ही देववाणी सामान्य लोकांनीही शिकली. आमची प्रजा अत्यंत बुद्धिमान व हुशार आहे." आपल्या राज्याचे गुणगान करताना कमलनाथ अत्यंत खूष होता.

हे सगळं ऐकत असलेला राजा मात्र निमूटपणें बसला होता. तेव्हां राजकवी कुमुदचंद्र पुढे होऊन बोलला, "पंडितजी, आपल्या राज्यांत जी साधनसंपत्ती आहे, ज्या कलांचा प्रसार आहे, त्या गोष्टी कदाचित आमच्या राज्यांत नसतीलही. पण बुद्धिमत्ता व चतुराई ही केवळ आपल्याला प्रजेंत आहे आणि इतर कुठेही नाही असं समजणं हे मात्र चुकीचं आहे. आमचे प्रजाजनदेखील हुशारींत कांही कमी नाहीत." "हे तुम्ही सिद्ध करुं शकाल कां?" कमलनाथने जरा जोरांतच विचारले.

"वाटल्यास आपणच त्यांची परीक्षा घेऊन पाहा. आपली इच्छा असल्यास आमच्या

गांवांतल्या नागरिकांपासूनच परीक्षा सुरुं करता येईल." कुमुदचंद्राने मोठ्या आत्मविश्वासाने सांगितलं.

"ठीक आहे, ही परीक्षा मी आत्ताच घेतो" असं म्हणून कमलनाथ घुश्शांतच बाहेर पडला. दुसऱ्या दिवशी तो नगराच्या वेशीबाहेर असलेल्या एका लहानशा गांवात गेला. गांवा-बाहेरच एक गुराखी गुरांना चरायला घेऊन आला होता. कमलनाथने त्याला विचारलं, "तुझं नांव काय आहे रे मुला? तू काय करतोस?"

"माझं नांव रंगा. तुम्हाला दिसत नाही कां? मी बाभळीची फळें तोडतोय कीं!" या तरुणाने उत्तर दिलं.

"इतक्या रखरखीत उन्हांत हे काम कशाला करायचं? एखादी नोकरी करता येईल कीं तुला!" कमलनाथ म्हणाला.

"मला लिहायवाचायला येत नाही. मला कोण नोकरी देणार? आणि नोकरीसाठी सगळेजण शहरांत पळाले, तर इथली कामें कोण करणार?" रंगाने उत्तर दिलं.

कमलनाथने हंसत त्याला विचारलं, "रंगा, माझ्या मनांत तीन शंका आहेत. तुला त्याचं निरसन करता येईल?"

"आपल्यासारख्या मोठ्या व्यक्तींच्या शंकांना मी बापडा कसा काय उत्तर देऊं शकणार? तरीही मला जमलं तर मी तुमचं समाधान करण्याचा प्रयत्न करीन." रंगाने निर्धास्तपणें सांगितलं "फुलांमधें कोणते फूल उत्तम आहे?" कमलनाथने विचारलं.

"कमलपुष्प" रंगाने लगेच उत्तर दिलं.

"तू अगदी बरोबर उत्तर दिलंस. कमळ हे लक्ष्मी व सरस्वती या दोघींचे घर आहे. आता सांग, कोणते पाणी उत्तम असते?" पंडिताने दुसरा प्रश्न विचारला.

"धबधब्याचे पाणी." रंगाने उत्तर दिले.

"तुझं हे उत्तरही अगदी बरोबर आहे. हे स्वच्छ पाणी म्हणजे शिवशंकराच्या जटेंतून प्रवाहित होणारी आकाशगंगा आहे." पंडिताने रंगाची पाठ थोपटत पुन्हां विचारले, "प्रकाशांतला कोणता प्रकाश उत्तम आहे?"

"सूर्यप्रकाश", रंगाने सांगितले. "सर्व प्रकाशाचे मूळ आहे भगवान सूर्यदिवाची दिव्य किरणें! ती उत्तम व अद्वितीय आहेत." पंडित फारच खूष झाला आणि आपल्या बोटांतली आंगठी रंगाच्या बोटांत घालण्यासाठी त्याने काढली. पण रंगाने तसे करण्यास मनाई केली व म्हटले, "थांबा, आपण जे प्रश्न विचारलेत, त्याची उत्तरें कुणीही साधासुधा माणूसही देऊं शकेल. त्याच्यासाठीं बक्षीस द्यायची काय आवश्यकता?"

पंडिताने आश्चर्याने त्याला विचारलं, "तर मग इतर लोकांना जी माहिती नाहीत अशीं उत्तरें तुला देता येतील?" "मी प्रयत्न करीन" रंगाने नम्रपणें सांगितलं. "तर मग सांग बरं, मलाही कळेल!" पंडिताने उत्सुकतेने म्हटलं.

"उत्तम फूल कमळ नव्हे, उत्तम फूल आहे कपाशीचं फूल. कमळ दिसतं अतिशय सुंदर, पण संध्याकाळ झाली कीं ते मिटून जातं. कापसाच्या फुलाचं, बोंडाचं, कापूस व बीत रुपांतर झालं कीं कापड बनवण्यासाठी त्याचा उपयोग होतो. म्हणून ते सर्वांत उत्तम फूल आहे. वाळवंटात मिळणारं पाणी हे उत्तम पाणी आहे, कारण ते तहानेल्याची तृषा शमवते; त्याला जिवंत ठेवते. आता राहिली प्रकाशाची बाब! माणसाच्या डोळ्यांत जी कारुण्यमय तेजस्वी माया झळकते ना, तो सर्वांत उत्तम प्रकाश आहे. कारण तो दीनदुबळ्यांचं रक्षण करतो." रंगाने उत्तर दिलं.

सामान्य रंगाची असामान्य प्रतिभा पाहून कमलनाथ अगदी चक्रावून गेला. त्याने प्रेमाने रंगाला मिठी मारली. आजपर्यंत केवळ आपल्याच राज्यांतली जनता बुद्धिमान आहे आणि त्यांच्या तोडीचे कुणी नाही अशी त्याची भ्रामक समजूत होती. हा त्याचा अहंकार आता दूर झाला. या राज्यांतले नागरीक तर एकीकडे प्रतिकूल परिस्थितीशी निकराने सामना करीत होते आणि त्याबरोबर प्रगतीही करीत होते. दुसऱ्या बाजूला विद्यांच्या अभ्यासाबाबत देखील त्यांची प्रतिभा असामान्य होती. जो राजा आपल्या प्रजेला योग्य मार्गदर्शन करतो आणि प्रजेच्या कल्याणासाठी सतत प्रयत्न करीत राहातो अशा या राजाची प्रशंसा केल्यावाचून कमलनाथला राहावले नाही. विमलादित्याचे मनोमन कौतुक करीतच तो सुवर्ण गिरीला परत गेला.

